

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Driemaandelijks tijdschrift
11e jaargang nr II - 2013
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152 - P 911181

Van Mensen en Dingen

Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen

VOORHEEN: Oost-Vlaamse Zanten (sedert 1926).

UITGEGEVEN DOOR:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV) i.s.m. het Huis van Alijn (Gent), het Museum voor Volkskunde (Brugge), en het Museum voor de Oudere Technieken (MOT) (Grimbergen) en Landelijk Expertisecentrum voor Cultuur van Alledag (LECA)

Met de steun van de Stad Gent en de Provincie Oost-Vlaanderen.

WEBSITES EN E-MAILADRESSEN:

<http://www.kbov.be> - info@kbov.be

<http://www.huisvanalijn.be> - info@huisvanalijn.be

<http://www.museabrugge.be> - volkskundemuseum@brugge.be

<http://www.volkskundemuseum.be> - opgenomen in MAS

<http://www.mot.be> - info@mot.be

<http://www.volkskunde-vlaanderen.be> - info@volkskunde-vlaanderen.be

REDACTIEADRES: Clarissenstraat 14, 9000 Gent

REDACTIESECRETARISSSEN:

Jolien Van Daele, jolien@kbov.be

Elise Vos, mabelise@kbov.be

Francis Ascoop, francis@kbov.be

Barbara Vos, barbara@kbov.be

Adrien Brysse, adrien@kbov.be

Luc Devriese, devriese.okerman@skynet.be

WEBMASTER: Jean-Paul Putzijs (paul@kbov.be)

REDACTIE: Bea Baillieul, Rob Belemans, Kristien Bogaert, Adrien Brysse, Luc Daels, Johan David, Bart De Nil, Veronique De Tier, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Sibylla Goegebuer, Willy Dezutter, Harlinda Lox, Peter Scholliers, Werner van Hoof, Jacques Van Keymeulen, Harry Van Royen, Els Veraverbeke, Christophe Verbruggen, Jean van Cleven, Jolien Van Daele, Rinus Willemsen.

REDACTIERAAD: prof. dr. Jan Art, prof. dr. Elze Bruyninx, prof. dr. Marcel De Cleene, prof. dr. Magd Devos, prof. dr. Luc François, prof. dr. Rik Pinxten, prof. dr. Gerard Rooijackers, prof. dr. Hugo Soly, prof. dr. Jan Tolleneer, em. prof. dr. Romain Van Eeno

CONCEPT LAY-OUT: Nina Hoste

ABONNEMENTEN-INFORMATIE:

Jacqueline Hebbrecht: tel. 0498 11 14 96
e-mail: abonnements@kbov.be

Abonnementsgeld: 20 Euro
Steunabonnement : vanaf 30 Euro

Te storten op rekeningnummer 703-0327514-23 BE92703032751423 BIC AXABBE22 van Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w met als mededeling: ABONNEMENT of STEUNABONNEMENT. (indien een factuur wordt gevraagd : + 5,00 €)

Losse verkoop: 6 Euro per nummer van 80 pp.

Copyright: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en auteur.

AUTEURS GEZOCHT: Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd. Iedere auteur aansprakelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.

V.U.: Jolien Van Daele, Raphael Suylaan 30, 9900 Sleidinge

ISSN-NUMMER: 1379-9460

Foto's op de kft: J.P. Putzijs, A. Brysse, Verzaandling R. Heughebaert

JAARGANG XI, 2013

WOORD VOORAF

Beste lezer,

De tijd van handgeschreven brieven lijkt vandaag de dag ten einde. Brieven blijven voor historici echter populaire bronnen voor onderzoek. Ze prikkelen de nieuwsgierigheid nog meer als het briefwisseling van of naar beroemde of beruchte individuen betreft. Exemplaren zoals de brieven van bewonderaars of tegenstanders van Hitler in de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw zijn daar een mooi voorbeeld van, en staan centraal in het artikel van Barbara Vos. Een heel ander soort brieven uit dezelfde periode, namelijk de brieven van krijgsgevangene en communistisch verzetsman Vandenheede, komt eveneens aan bod in dit nummer.

Dat dit nummer een 'beestig' nummer mag genoemd worden bewijzen de volgende artikels. Zo zal Luc Devriese vanaf dit nummer regelmatig een stuk publiceren onder de noemer "Van Mensen en Dieren". Het eerste deel behandelt de taalkundige achtergrond van 'veterinairs, paardenmeesters, veeartsen en dierenartsen' die parallel kan beschouwd worden aan het belang van een bepaalde diersoort in een specifieke tijdsperiode. Dat de interactie tussen mens en dier niet enkel betrekking heeft op taalkundige aspecten, bewijst het artikel van Luc Devriese over het gebruik van steekkarren tot ongeveer de jaren vijftig van de vorige eeuw dat anno 2013 kan vertaald worden in het fenomeen van car rental. Een andere vorm van vervoer in het verleden was paard en kar. Luc Devriese en André Maes tonen u aan de hand van foto's welke types gespan in het straatbeeld te zien waren. In het artikel van Jan Bouckaert wordt ingegaan op enkele historische handboeken met betrekking tot het houden van hoevedieren. Het 'dierenthema' wordt afgesloten met een ludieke ode aan een dierenarts of "e oedden peirde meester".

Kant is een zeer belangrijk thema voor de KBOV, aangezien onze kantclub een groot succes blijft kennen. Een artikel over historische stukken kant, van de hand van Jacqueline Hebbrecht, mocht dus ook in deze jaargang niet ontbreken.

Ook Elise Vos is opnieuw in de pen gekropen om u kennis te laten maken met Mokosj, de Russische vruchtbaarheidsgodin wiens verering ondanks de kerstening is blijven voortbestaan.

We wensen u een spetterende zomer en een deugddoende vakantie!

Voor de redactie
Jolien Van Daele

INHOUD

Gentse kant in het Huis van Alijn Jacqueline Hebbrecht	5
Enkele oude boeken over gezondheidsleer bij hoevedieren Jan Bouckaert	15
Mit Hochachtung und Deutschem Grüss. Oorlogsbrieven van een Gentse communistische verzetsman (1943)	24
Brieven aan Hitler: een instrument voor onderzoek naar opinievorming Barbara Vos	32
Mokosj, de oerslavische godin van de vruchtbaarheid Elise Vos	41
Van Mensen en Dieren: Inleiding Luc Devriese	45
Van veterinaire en paardenmeester via veearts tot dierenarts. Een etymologisch kijkje in de evolutie van de diergeneeskunde als spiegel van (overwegend) menselijk welzijn Luc Devriese	48
Van steekkar... naar carhuur Luc Devriese	67
Van e oedden peirde meester. Ode an dr. Plaetevoet Omtaling door Herman Osaer	70
Mensen en Dieren geflitst. Paardentrekkracht Luc Devriese en André Maes	74

GENTSE KANT IN HET HUIS VAN ALIJN

Jacqueline Hebbrecht

Samenvatting

Van de huwelijksjapon van de 19de-eeuwse adellijke dame Irma de Neve de Roden bleven twee opmerkelijke getuigenissen bewaard: een schilderij uit 1865 door Fritz Hickmann en een kantstrook van het type "dentelle de Gand à réseau varié". Jurk en kanten zijn vervaardigd naar de mode van het Second Empire. In dit artikel worden de motieven en de techniek van de kant beschreven en geïllustreerd in het kader van de familiegeschiedenis van de draagster.

5

In december 1985 verwerft de Koninklijke Bond van Oost-Vlaamse Volkskundigen een stuk "Gentse Kant", beter gekend onder de benaming "Dentelle de Gand à réseau varié".¹ De aankoop komt tot stand dank zij de bemiddeling van de dames Marie-Jeanne De Smet en Hilda Pintelon. Het stuk kant is één van de stukken die worden tentoongesteld in de lokalen van de bank Coor-eman-Saverys op de Poel. Deze tentoonstelling wordt ingericht naar aanleiding van de 29e Gentse Floraliën door mw. Régine de Hemptinne. De volants worden versneden en verkocht. Twee stukken blijven in Gent: het stuk, verworven door de Koninklijke Bond van Oost-Vlaamse Volkskundigen, wordt bewaard in het Huis van Alijn en het ander behoort toe aan een particulier. De andere drie stukken bevinden zich in:

- The Art Institute of Chicago (Accession Number 1987.153)
- Het Museum voor Kant en Kostuum, KMKG Brussel (D.4381)
- Het Rijksmuseum in Amsterdam (Objectnummer : BK-1986-42)

Herkomst en geschiedenis

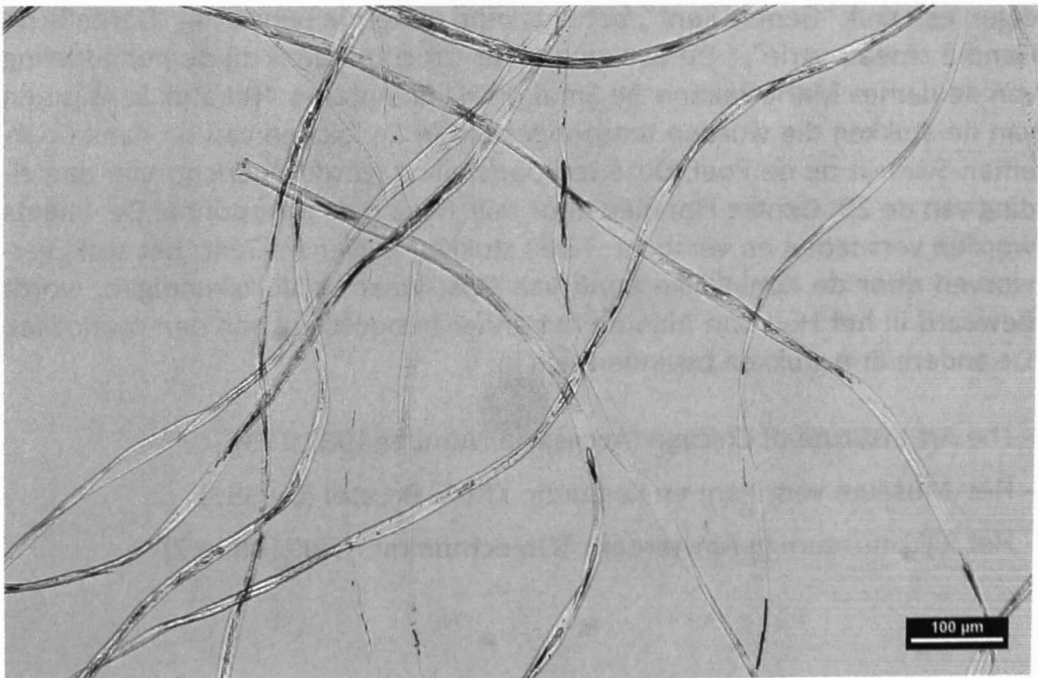
Op de bovenvermelde tentoonstelling is het schilderij te zien waarop Irma de Neve de Roden poseert in een crinoline japon in blauwe zijde, gemaakt naar de mode van het Second Empire. Een crinoline is een kledingstuk, gedragen door vrouwen in de tweede helft van de 19e eeuw om de vorm van de kleding een wijde klokvorm te geven. In oorsprong gemaakt van stof schakelde men nadien over op een constructie met stalen hoepels (bandstaal).

Du 22			
19 11/32	à	100	1931,37
3 ells kraagkant	à	60	180,00
1 1/2 ells kraagkant	à	61	450,00
			2561,37

Afb. 1: Kasboek Zusters O.L.V.-Visitatie

Op 22 maart 1862 betaalt mevrouw "de Neef" voor aankoop van 19 11/32 ellen wijden kant en 3 ellen kraagkant het bedrag van 2 564,37 (goud)franken. De kant is bestemd voor de bruidsjurk van Irma en wordt nadien gebruikt voor de jurk in blauwe zijde waarmee ze op het schilderij te zien is. Zoals gebruikelijk zal de kant later gebruikt worden door de familie, voor de opsmuk van bruidsjurken.

Uit microscopisch onderzoek van de vezels blijkt dat de kant met katoendraad gemaakt is. Zie onderstaande foto.

Afb. 2: de kant was gemaakt van katoendraad

Irma de Neve de Roden (1839–1914)

Geboren op de Kouter te Gent, op 14 september 1839² als tweede kind van Baron Victor de Roden en van Euphrasia van den Hecke, huwt zij te Gent op 28 april 1862 met baron Edouard de Croeser de Berges, zoon van burggraaf Charles de Croeser de Berges en Helena-Carolina van Hoobrouck de Mooreghem.

Het jonge paar vertrekt op huwelijksreis, een reis die verschillende maanden zou duren. Het noodlot slaat echter toe: Edouard sterft onverwacht in Parijs op 11 juni. Het huwelijk heeft één maand en zeventien dagen geduurd.

Baron en barones de Croeser nemen Irma op in hun gezin en vinden een tweede echtgenoot voor hun schoondochter onder hun naaste verwanten: Paul Maximilien Ghislain van Caloen, zoon van Baron Anselme van Caloen en van Maria-Theresa de Croeser, zuster van baron de Croeser en dus ‘cousin germain’ van Irma’s overleden echtgenoot. Hij is vier jaar jonger dan de bruid. Het huwelijk vindt plaats op 27 juni 1865 te Moregem, waar Baron de Croeser burgemeester is. Het paar woont eerst in een huis te Brugge, nadien in Moregem en uiteindelijk in het kasteel van Berges te Koolkerke, het kasteel dat sinds 1484 aan de familie van Caloen toebehoort. Het echtpaar krijgt vier kinderen : Marguerite (1868-1939), Berthe (1869-1929); Madeleine (1870-1946) en een zoontje dat slechts één jaar oud werd.

7

De familiegeschiedenis vertelt verder:

“Irma de Neve devint la grand’mère et arrière-grand-mère vénérée d’une postérité considérable. On l’aimait pour sa bonté et pour son sentiment profond du devoir, on venait de loin solliciter ses conseils et la famille tout entière lui reconnaissait toutes les vertus. Elle mourut subitement, après quelques malaises, assistée d’une de ses petites-filles, en son Château de Berges, le 7 juin 1914.”³

“Irma de Neve werd de geëerde grootmoeder en overgrootmoeder van een kroostrijk nageslacht. Men hield van haar om haar goedheid en haar diepgevoorteld plichtsbefef, men kwam haar van ver om raadgevingen en de hele familie erkende haar goede eigenschappen. Ze overleed onverwacht, in het bijzijn van een kleindochter op haar kasteel van Berges op 17 juni 1914”.

Haar tweede echtgenoot, Paul van Caloen overleed in 1920.

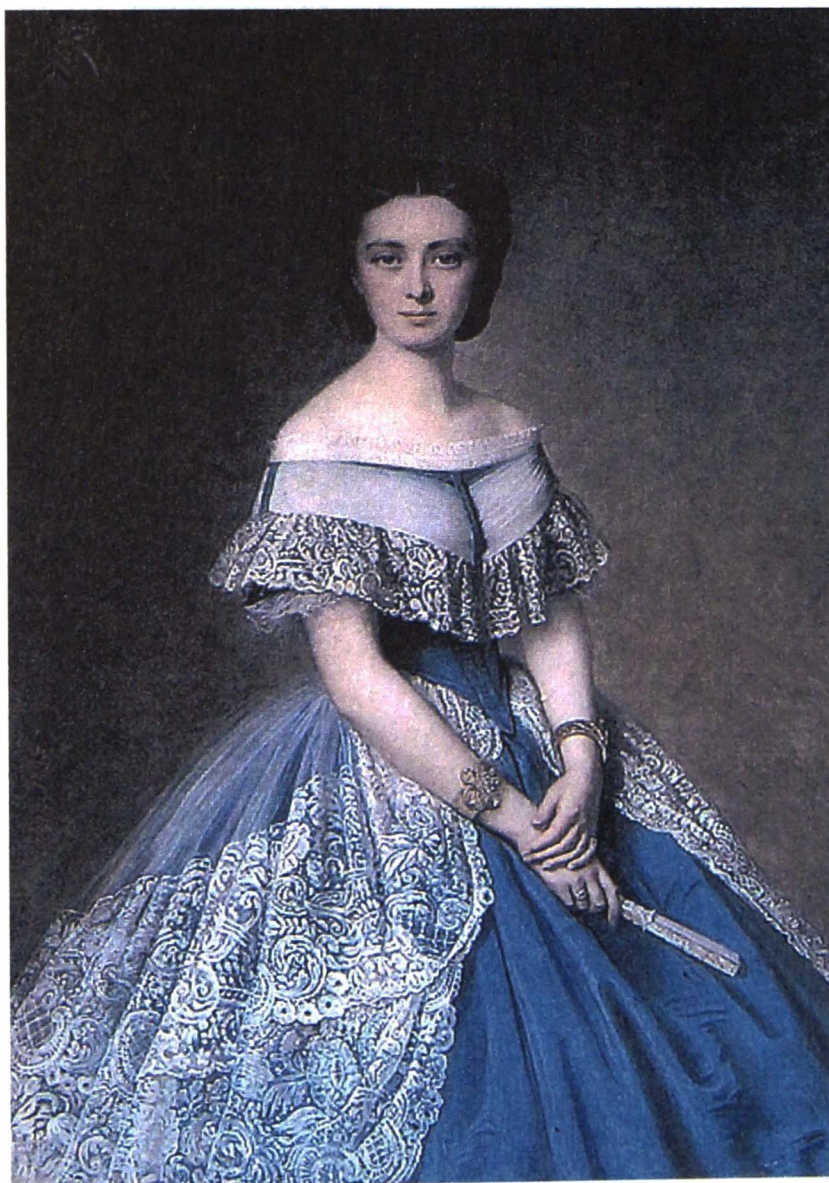
Het schilderij

Het schilderij, van de hand van Fritz Hickmann is, volgens de familiechroniek gemaakt in opdracht van baron en barones De Croeser in 1865. Irma is dan 25

jaar en is geportretteerd in een crinoline japon met kanten kraag en versierd met brede kantstroken in Gentse kant. Bovenaan links prijken de familiewapens De Croeser – de Neve de Roden.

De adellijke familie de Neve is sinds de 13^e eeuw bekend in het Waasland en voerde ononderbroken sinds die tijd, dat wapenschild. In 1736 werd een erfelijke titel van "Baron" toegekend aan Christijn Jan Philips de Neve (1666 – 1743), voorouder van Irma.

Fritz Hickmann (Schlitz 1820 – Schlitz 1900) vestigt zich te Gent in 1850 en is vooral actief als portretschilder. Op het salon van 1862 zijn één of meerdere van zijn portretten te zien. Het Museum voor Schone Kunsten te Gent bezit een schilderij van zijn hand uit 1863: "De notaris Van der Donckt" (inv. 1962-G).⁴

Afb.3: Het schilderij van Irma de Neve de Roden door Fritz Hickmann

Bronnen

- Les de Neve - Sept siècles en Flandre (1257-1989) - Baron de Neve de Roden – 1989 – eigen beheer.

- Baron Roger de Neve de Roden, mevrouw Régine de Hemptinne, Pierre de Potter d'Indoye

- Thieme-Becker – Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler – Siebzehnter Band – Leipzig – Verlag von E.A. Seemann – 1924

Met dank aan heemkring 't Sireentje, Waasmunster en de zusters van O.L.V.-Visitatie, Sint-Amandsberg.

De kant

Bespreking van de kant: Hilda Pintelon en Greta Van Goethem

Foto's : Marc De Coninck

De strook, bewaard in het "Huis van Alijn" in "Dentelle de Gand à réseau varié" is 168 x 28.50 cm groot en is afkomstig van de strook kant die ooit de blauwe crinoline japon versierde waarmee Irma de Neve de Roden geportretteerd werd.

De jurk en de kanten zijn gemaakt naar de mode van het Second Empire. Tijdens deze stijlperiode worden de damesjaponnen versierd met brede kantstroken. Er worden volop sluiers gedragen. In de kanten vindt men natuurlijk weergegeven bloemen, grote ruikers en krullende slingers.

Afb. 4: De strook is samengesteld uit motieven, gronden en versiering, en de tekening loopt over ca. 28 cm.

De motieven

Een paar bloemen, lijkend op rozen

Afb. 5: detail van het kantwerk van de japon

10

Bloem rechts : vooraan vier liggende kelkblaadjes in linnen met openluchtjes. Ze zijn van elkaar gescheiden door bijwringen. De bovenste blaadjes zijn afwisselend in linnen en halfinnen uitgevoerd. De kroonblaadjes in linnen krijgen reliëf door meer of minder bijwringen en zijn aan de kelkblaadjes aangehaakt. De meeldraden uitgevoerd in linnen hebben in het midden een opening, bekomen door met twee reizigers te werken.

Bloem links: hier geen scheiding door bijwringen tussen de kroonblaadjes. De meeldraden zijn in linnen en aangehaakt. Alle zijkanten zijn afgewerkt met speld na de vier, typisch voor fijn bloemwerk.

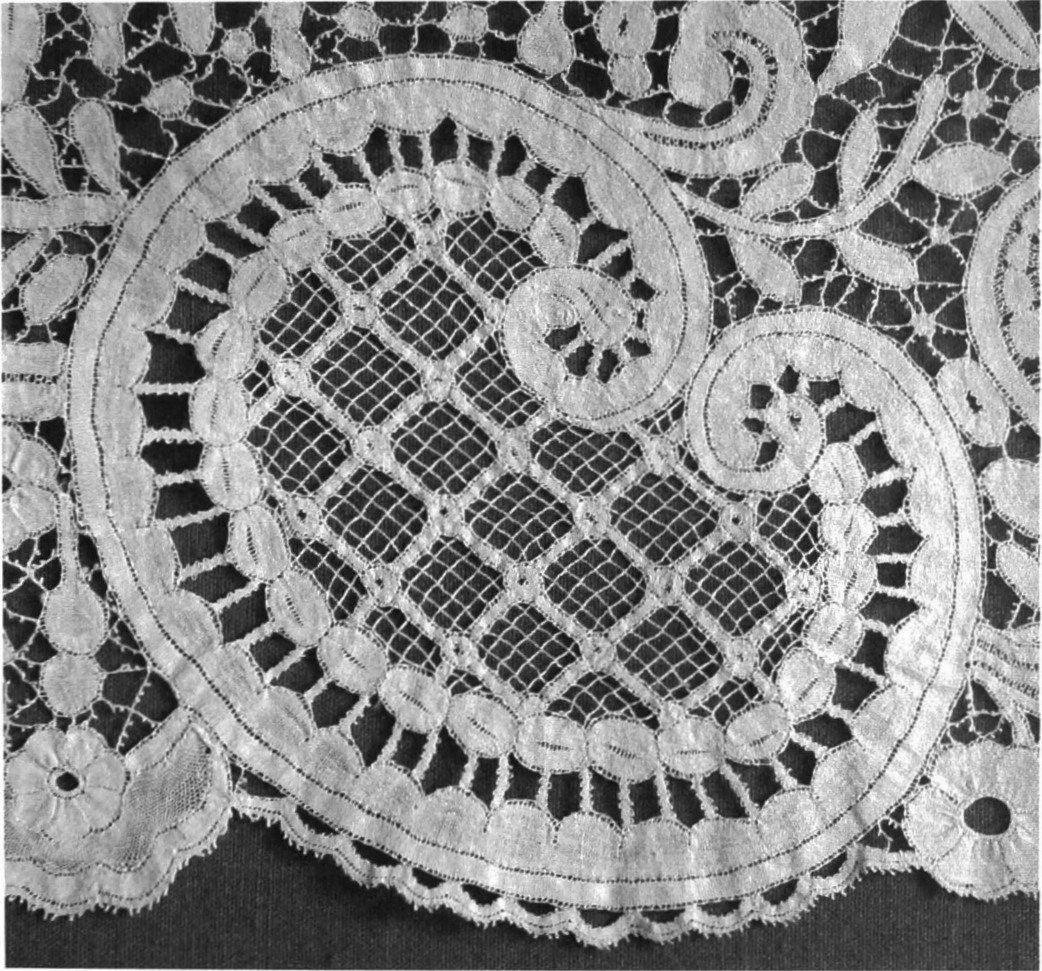
Schelpmotief met naar binnen krullende uiteinden.

Afgeronde opzet in linnen, alweer een techniek uit bloemwerk, met een opening gevormd door twee reizigers.

De buitenkant van de schelp bestaat uit twee met elkaar verbonden stukken: de buitenste in linnen met openluchtjes en geschulpt aan de binnenzijde; voor de andere werd het paternostermotief gebruikt. Beide delen zijn verbonden met fijne lintjes in linnenslag, speld na de twee. De opvulling bestaat uit een motief van linten en cirkels verbonden door een leperse tralie

De Ieperse tralie werd "op maat" geklost : de vierkantjes van de tralie worden onderbroken door rechthoeken waar de linten aangehaakt werden of grote vierkanten waar de cirkels aangehaakt werden.

Onderaan vormt een in linnenslag met openluchtjes geklost zigzag lint met enkelogen de verbinding van het schelpmotief met de aangrenzende motieven.

Afb. 6: detail van het kantwerk van de japon

Tussen de schelpmotieven : twee maal vier bloemen.

De bloemen links zijn uitgevoerd in twee delen, de knop van de bloem in zeer dicht linnen, de blaadjes, eveneens in linnen worden gescheiden door bijwringen (fijn bloemwerk).

De vier kleine bloemen (rechts) worden ondersteund door een band in half linnen met een boord in linnen en enkelogen.

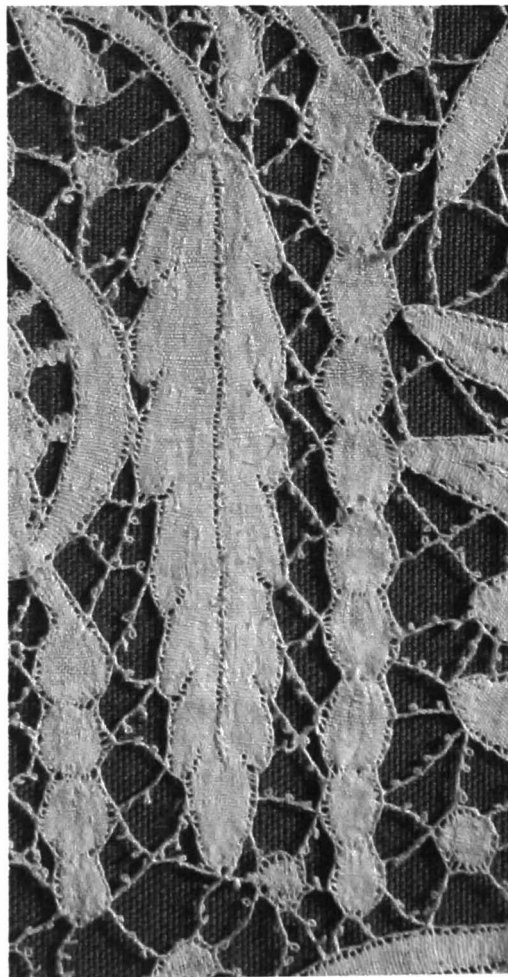

Afb. 7: detail van het kantwerk van de japon

De tulpen

Linnen, half linnen, openluchtjes en speld na de vier, zorgen ervoor dat deze tulpen en hun blaadjes op een natuurlijke manier zijn weergegeven.

Opmerkelijk zijn de hangende blaadjes onder de tulpen: bij de linkse, uitgevoerd in linnen, worden de blaadjes gevormd door bijwringen. Voor de hangende bloemenrank rechts wordt gebruik gemaakt van de paternoster.

Afb. 8: detail van het kantwerk van de japon

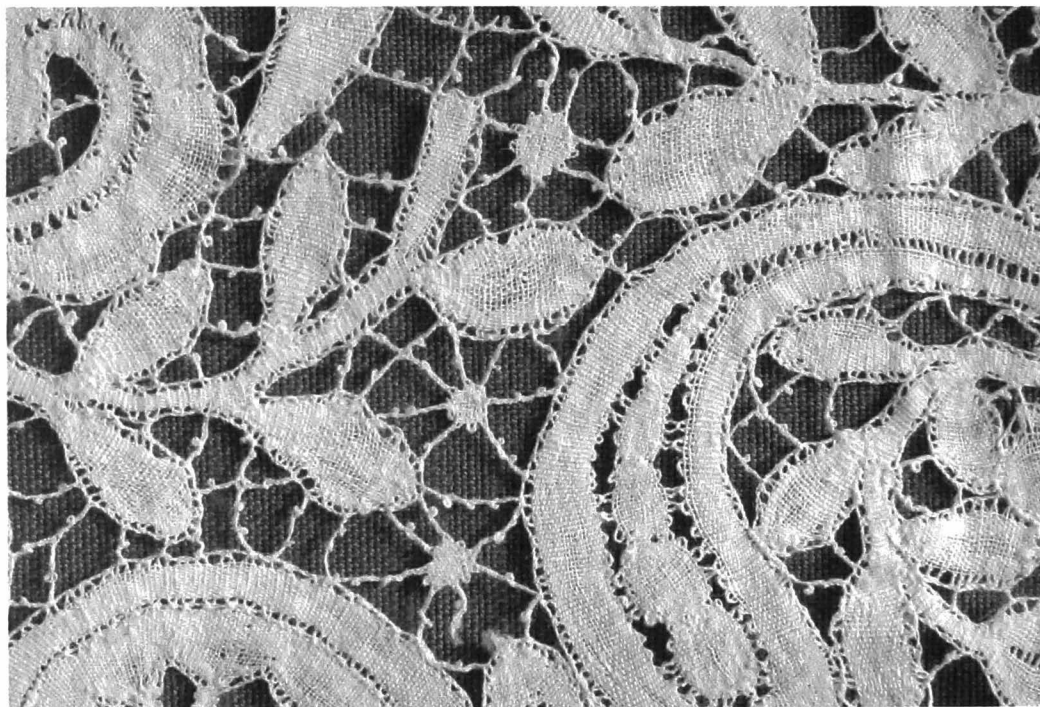
Afb. 9: detail van het kantwerk van de japon

De versieringen

Afb. 10: detail van het kantwerk van de japon

De bloemen worden verbonden door ranken, die tot bovenaan de kant doorlopen. Naar onderen toe lopen de ranken tot in de geschulpte boord. Linnen, half linnen en openluchtjes creëren sierlijke, ronde vormen. De balustrade, leunend op het schelpmotief, scheidt de boord van het middengedeelte en zorgt voor evenwicht in de compositie (eerste foto). De tekening maakt de kant aantrekkelijk en de afwerking grenst aan de perfectie.

Afb. 11: detail van het kantwerk van de japon

Vlechtjes met enkelogen en aangevuld met bolletjes in dicht linnenwerk verbinden de verschillende delen.

Noten

1. Officiële benaming zoals ze voorkomt in het octrooi. "De Gentse Kant" – M. Broeckhove – 1973 - pagina 14
2. Burgerlijke stand Gent 1839, nr. 2447
3. Les de Neve - Sept siècles en Flandre (1257-1989) – pagina 436
4. Museum voor Schone Kunsten Gent – Catalogus schilderkunst – Deel II – 19de – 20ste eeuw

ENKELE OUDE BOEKEN OVER GEZONDHEIDSLEER BIJ HOEVEDIEREN

Jan Bouckaert

Museum voor Geschiedenis van de Geneeskunde

Het Pand, Onderbergen 1, 9000 Gent

Samenvatting

Onder de oude veeartsenijkundige handboeken nemen de werken bestemd voor de veehouders een speciale plaats in. Deze wijdverspreide teksten zijn vooral interessant omdat ze een bevattelijk overzicht geven van de kennis omtrent dierziekten in de 19de eeuw. In dit artikel worden drie werken handelend over de drie belangrijkste diersoorten in die tijd voorgesteld en gedeut: het 'Handboek voor genees- en verloskunde van het vee' (vooral runderen) van de Utrechtse hoogleraar Numan; 'Het paard' van de eveneens Nederlandse militaire paardenarts Quadekker, en 'Gezondheidsleer van het zwijn' door Zwaenepoel en Hermans, hoogleraren aan de toenmalige veeartsenijschool van Kuregem (Brussel). Deze werken handelen meestal ook over kweek en selectie. In aansluiting hiermee wordt een werkje besproken van de 19de-eeuwse Waregemse veearts Jan Bouckaert, een antwoord op een officiële prijsvraag naar de wijze waarop het West-Vlaamse runderras moest verbeterd worden.

15

Handboek van Genees- en Verloskunde van het Vee

Numan, A., bewerkt door F.C. Hekmeyer, uitgever G.B. van Goor zonen, Gouda (vermoedelijk eind 19de eeuw, 1875 of later).

Dit is de herwerkte uitgave van het gekende werk van prof. Numan, waarvan de eerste druk in 1812 verscheen. Zelf was dit een vertaling en bewerking van het in 1802 uitgebrachte "Allgemeines Vieh-Arzneibuch" door J.N. Rohlwes. Dit Duits basiswerk was zeer populair en kende in 1874 zijn 21ste herdruk! Latere Nederlandse bewerkingen van Numan's tekst gebeurden door Hekmeyer

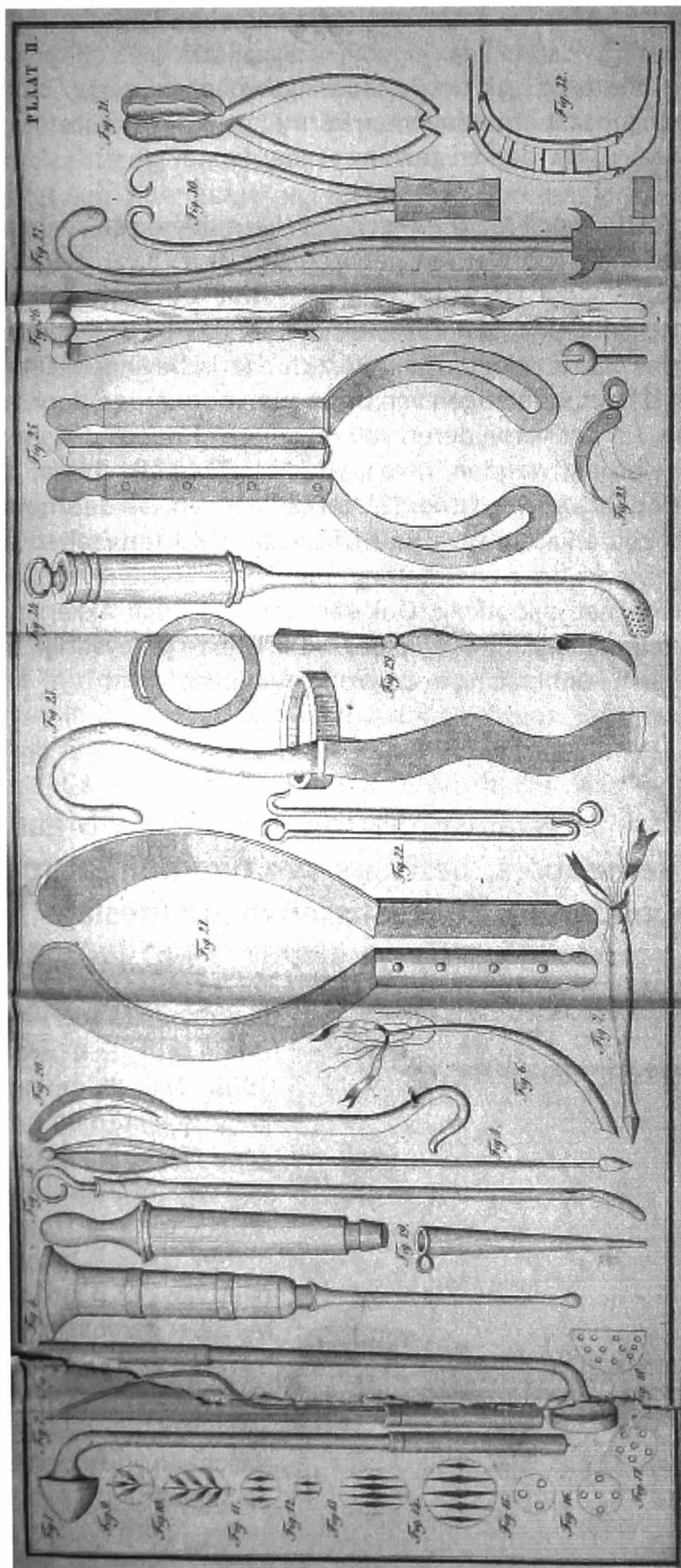
Achtereenvolgens worden besproken: uitwendige en inwendige ziekten van het paard, uitwendige en inwendige ziekten van het rundvee, de verloskunde van de koe, uitwendige en inwendige ziekten van het schaap, verlossingen bij schapen, uitwendige en inwendige ziekten van varkens en ten slotte uitwendige en inwendige ziekten bij honden. De volgorde illustreert perfect de belangrijkheid van de huisdiersoorten in die tijd.

Belangrijkste onderwerpen zijn: de paardenziekten, de normale en de moeilijke verlossing bij koeien, enkele ziekten bij varkens (vooral Vlekziekte of Sint - Antoniusvuur, p. 441), vergiftigingen, heelkundige verrichtingen

en hoefbeslag bij paarden. Normale en moeilijke verlossingen bij koeien worden uitgebreid besproken en achteraan geïllustreerd met afbeelding van enkele instrumenten, zoals diverse forcepsen en verloskundige hefboomen. Op Plaat II, figuren genummerd 20 tot en met 32: nr. 20 verloskundige hefboom, 21 grote verloskundige spatel, 22 stompe verloskundige haken, 23 verloskundig heftuig, 26 verloskundige keerstok met lint (bij dwarsligging van het kalf, beschreven op pag. 342), 29 verloskundige snijdende haak, 30 en 31 verloskundige afhaalhaken.

Een bijlage (p. 493 - 550; niet vermeld in de inhoudstafel) bevat informatie over (1) dierlijke gifstoffen van horzels, wespen, bijen en adders; (2) minerale giften: wit en rood rattenkruid (vermoedelijk arseenbereidingen), kwikbereidingen, bijtend zoutzuurkwik of sublimaat en (3) giftige planten: wolfsmelksoorten, 'hanenvoet' (oude naam voor ranonkelsoorten: *Ranunculus pratensis* (?), 'waterranonkel' (Blaartrekkende Boterbloem of *Ranunculus sceleratus*, scélérat: misdadiger!), waterweegbree, 'windbloem'.

Beschrijvingen van heelkundige verrichtingen (p. 502) omvatten o.a. aderlaten, verwijderen van 'vreemde voorwerpen' (*corpora aliena*: dikwijls aardappelen of andere voedselbrokken die in de mond en slokdarm blijven steken), amputeren van de staart, 'angliseren' (doorsnijden van de staartbuigspieren van luxepaarden die men met opgeheven staart wil zien paraderen), castre-

Afb. 1: Heelkundige en verloskundige instrumenten uit Numan - Hekmeyer.

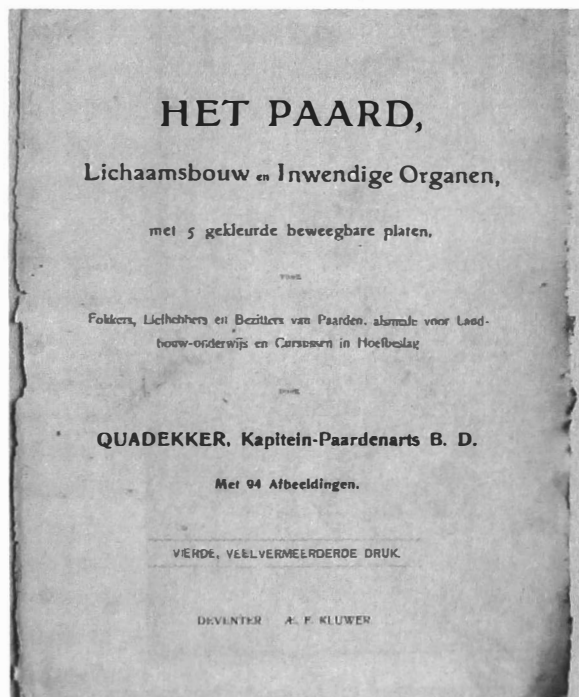
ren van paarden, stieren, lammeren, varkens en honden.

Belangrijk is uiteraard ook het hoefbeslag bij het paard (p. 525): met een tabel met aangepaste afmetingen en vormen van de voorijzers voor wagenpaarden, zware rijpaarden en gewone rijpaarden.

Een slothoofdstuk bevat raadgevingen voor het zuiveren en desinfecteren van besmette stallen en voorwerpen, gebaseerd op een KB van 4 dec. 1870 in het Nederlands Staatsblad. N°191 (p. 551). Dit omvat het onschadelijk maken van aan besmettelijke ziekte gestorven vee met de daarbij horende mestvaalten en gebouwen met de voorwerpen die zich daarin bevinden. Dit gebeurt op drie wijzen: (1) het vernietigen van besmette voorwerpen door verbranding of begraving, (2) het verwijderen van de smetstof door reinigen van de besmette voorwerpen: wanden, rijven, voederbakken afkrabben, met kokend water afschrobben, gevolgd door (3) het vernietigen van de smetstoffen met chloorgas of chloorkalk, zwavelzuur of carbolzuur. Mestvaalten worden onschadelijk gemaakt door ontsmetting met ruime hoeveelheid koolzuurhoudend water of met chloorkalk. Ook kan het mest naar akkerland gebracht worden en onmiddellijk ondergeploegd. Dit laatste is gevaarlijk bij miltvuur, want de bacillen kunnen lang in de grond overleven!

18

Het Paard - Lichaamsbouw en inwendige organen voor fokkers, liefhebbers, bezitters van paarden, alsmede voor landbouwonderwijs en cursussen in hoefbeslag

door E.A.L. Quadekker, Kapitein-Paardenarts, 4de veel vermeerderde druk, E. Kluwer, Deventer 1908. Met 5 beweegbare gekleurde platen en 94 afbeeldingen. Geen inhoudstafel, enkel een woordenlijst (index). Achterin enkele losse anatomische platen (zie afb.): uitwendig aspect van het paard, de spieren, het beenderstelsel, de bloedvaten en de inwendige organen met uitgebreide verklaring.

Naast een korte beschrijving van de belangrijkste paardenziekten en de anatomische platen omvat dit werk afbeeldingen van verschillende paardenrassen,

waarvan origine en gebruik uitvoerig besproken worden. Achtereenvolgens worden behandeld: de ontstaansgeschiedenis van het paard, de anatomie en fysiologie, afwijkingen in de stand van de benen, het kweken, dracht en verlossing (afb. normale en stuitligging). Betreffende het kweken wordt gewezen op het onoordeelkundig mengen van rassen, bv. het ene jaar een merrie laten dekken met een Oldenburger, vervolgens een Normandiër en daarna een Russische hengst kan geen goed resultaat geven.

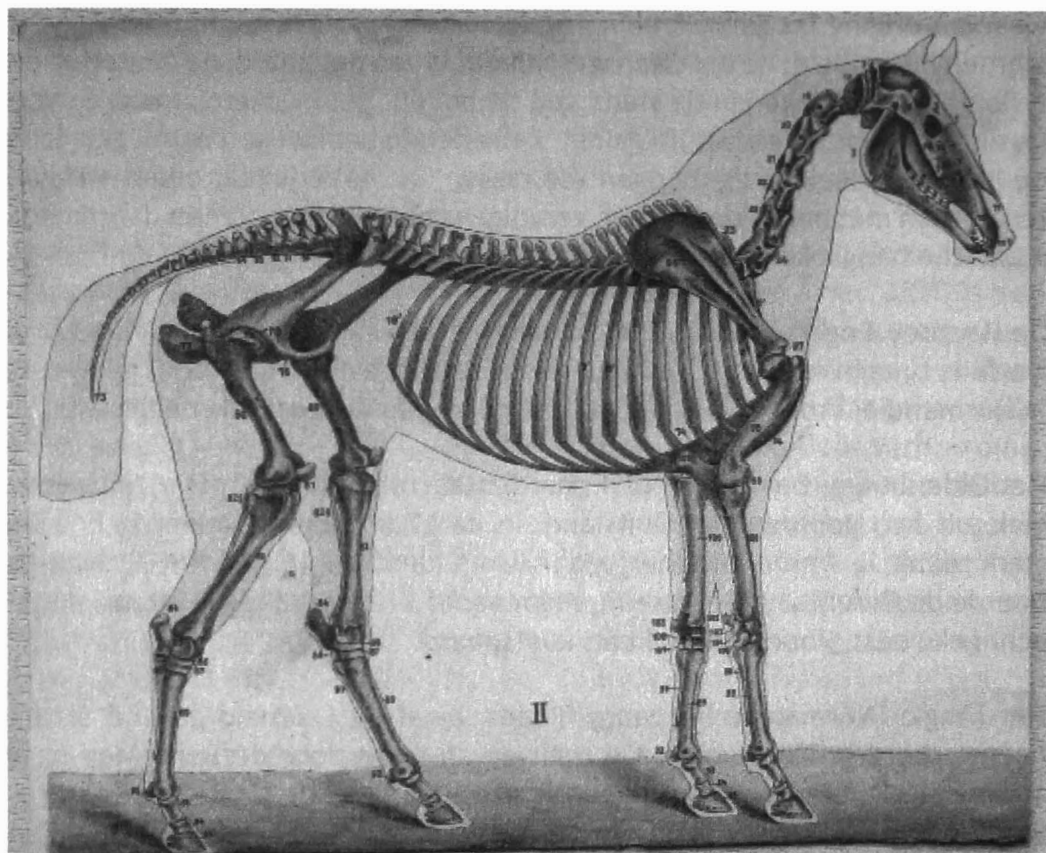
De Hackney. Engels paard uit de Oostelijke graafschappen van Engeland, vnl. Norfolk, Lincolnshire en Yorkshire. Met succes ingevoerd en verder gekweekt in Normandië. Vroeger in de landbouw gebruikt, nu vooral als tuigpaard.

Het Oldenburger paard. Een oud paardenras, relatief klein, maar zeer energiek, uit het Noorden van Duitsland. In de 17de eeuw verbeterde het ras sterk, dank zij Anton Günther, graaf van Oldenburg (1603- 1667). Nadien boerde de Oldenburger achteruit, maar vanaf 1780 werd terug intensief rasrecht gekweekt. Vooral gebruikt als koetspaard.

Het (Anglo-)Normandische paard. Reeds vanaf de Oudheid gekend als inheems paard in Normandië. De teelt ervan werd door de Romeinen naar andere streken in Frankrijk uitgebreid en sinds Karel de Grote werd het ras vermengd met Oosters bloed. In de middeleeuwen populair als ridder- en toernooipaard. De zeer bekende stoeterij "Haras du Pin" werd opgericht onder Lodewijk XIV. Na 1830 werd het ras veredeld door kruising met Engelse halfbloed en volbloed. Zo ontstond de huidige Anglo-Normandiër. Aangewend als draver, voor concours hippique en als tuigpaard.

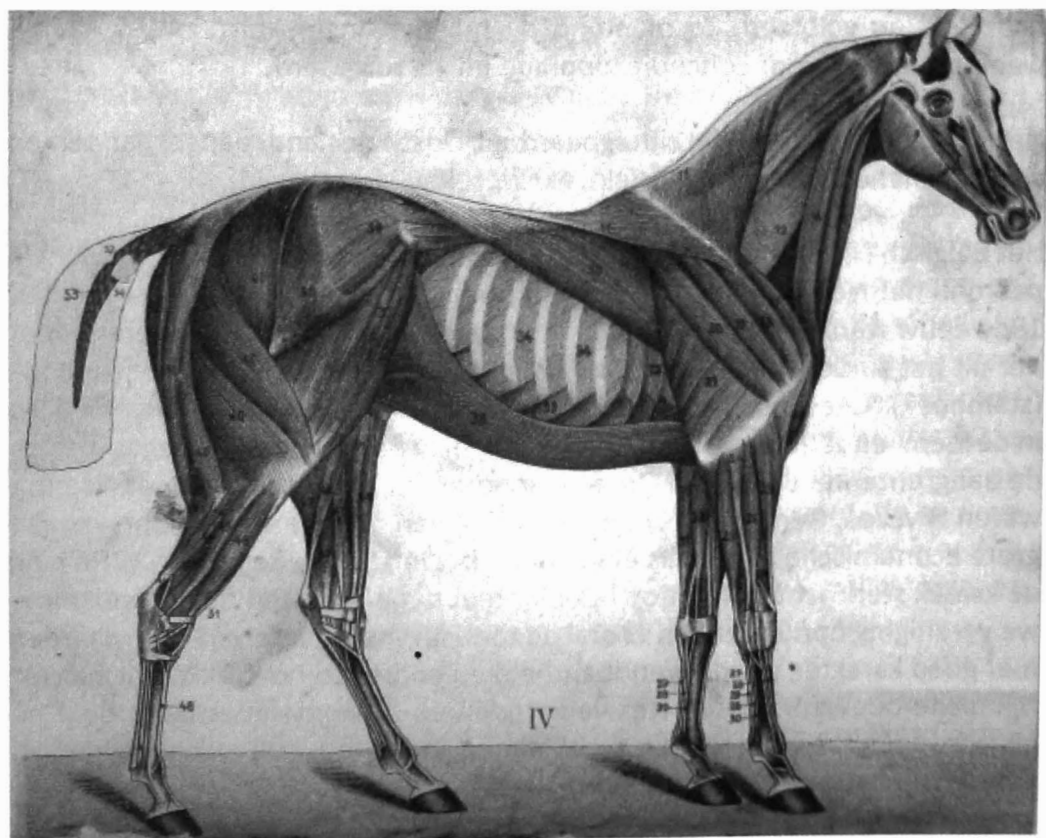
Het Oostfriesse paard. Edel rijtuigpaard uit Oost-Friesland, aangespannen en voor licht landbouwwerk gebruikt. Nu wereldwijd verspreid.

Het Belgisch (Trek-)paard (p. 117- 121). Volgens auteur zou het grote Vlaamse paard in het Noorden van ons land, afgeleid zijn van het Friese ras. Midden 19de eeuw werd door kruising van het Vlaamse Paard met de kleinere Ardenner uit het zuiden, het Brabants of Belgisch ras ontwikkeld en het Studbook (stamboek) "Cheval de Trait belge" opgericht. Het voornaamste fokgebied lag in de leem- en zandleemstreek van de provincies Brabant en Henegouwen en de aangrenzende delen van Oost-Vlaanderen en Namen. De hoofdfokcentra waren Nivelles, Gemappes, Soignies en Enghien. De paardenhandel was van grote economische betekenis eind 1800 - begin 1900 in België. Na WOII ging de kweek sterk achteruit tot op het moment dat enkele liefhebbers een nieuwe vereniging oprichtten om vooral de toeristische waarde van deze paarden met goed karakter, goede wendbaarheid en enorm sterke trekkracht succesrijk uit te bouwen. Shows, trekwedstrijden en demonstraties laten deze eigenschappen ten volle tot hun recht komen. Ook brouwerijen maken hiervan gebruik en hebben een paard in hun logo!

Afb. 2: Anatomische platen uit Quadekker: het beenderstelsel van het paard

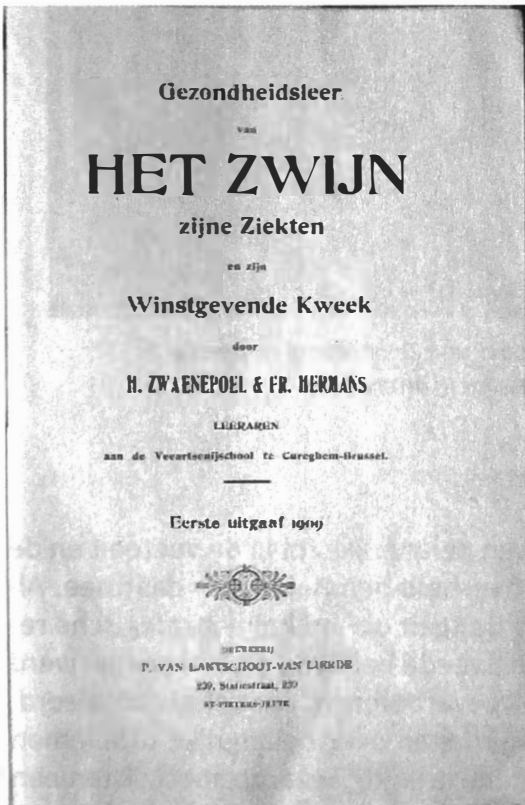
20

Afb. 3: Anatomische platen uit Quadekker: het spierstelsel van het paard

Er dient opgemerkt dat het Vlaams Paard, dat groter en sterker was dan het Brabants of Belgisch Trekpaard, in de 19de eeuw veelvuldig uitgevoerd werd naar de USA. Mede door het oprichten van het Stamboek Belgisch Trekpaard was dit Vlaams Paard tegen eind 19de eeuw bijna volledig verdwenen. Na WO II werd de kweek door enkele enthousiaste telers terug aangevat met uit de USA ingevoerde hengsten. Mede dank zij de hulp van het Steunpunt Levend Erfgoed kon het Stamboek Vlaams Paard in 2005 door de Vlaamse Overheid erkend worden. Dit viel wel niet in goede aarde bij sommige leden van het Belgische en het Ardeense Stamboek.

Gezondheidsleer van het Zwijn. Zijne ziekten en zijn winstgevende kweek

door H. Zwaenepoel en F. Hermans, leeraren aan de Veeartsenijschool te Cureghem. Drukkerij Van Landschoot - Van Lierde, Sint-Pieters-Jette, 1ste uitgave 1909.

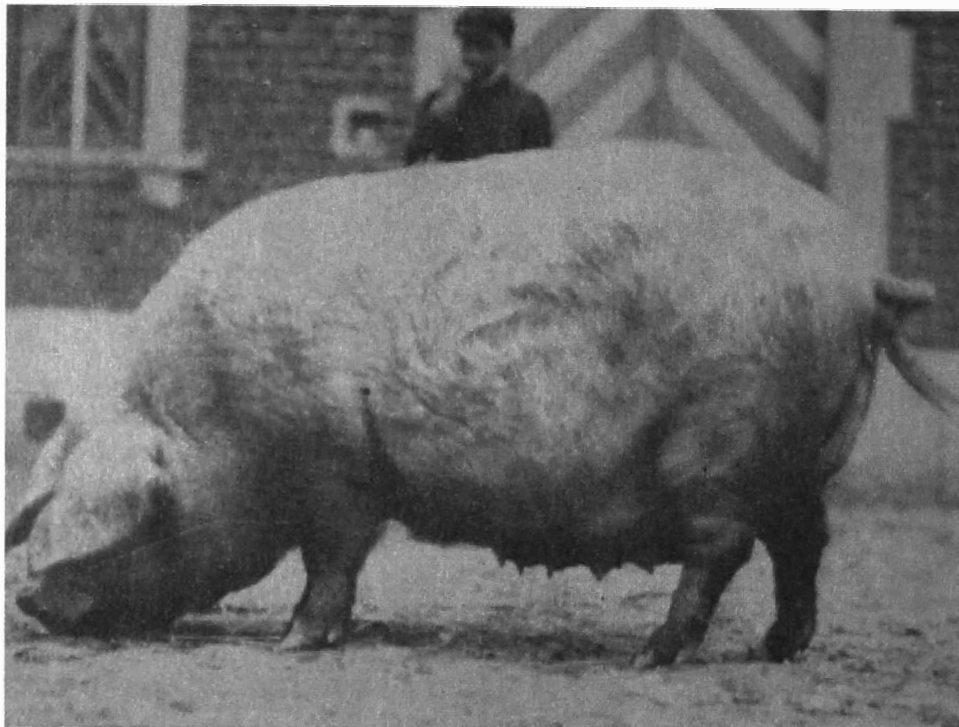
Dit werk bevat tabellen met geboorte- en slachtcijfers per provincie en afbeeldingen van enkele belangrijke rassen, zoals het inlands ras en de Pi-étrain, alsook verschillende kruisingen. De tabellen tonen geboorte- en sterftcijfers per provincie. Zo bvb. de cijfers voor Oost-Vlaanderen in 1906: 223.973 varkens, 54.890 sterftes en 351.189 geboorten.

Er is reeds sprake van een verbeterd inlands ras, ontstaan door een kruising tussen Engelse Yorkshires en inlandse rassen. Dit heeft betere kwaliteiten dan de oorspronkelijke

dieren aanwezig in onze streken. De keuze van een boer voor een bepaald ras zal afhangen van de geschiktheid van ieder ras, van het voeder waarover hij beschikt en van de vraag in de handel (op dit laatste punt zijn de tijden niet veranderd!).

Komen verder nog speciaal aan bod: gezondheidsaspecten van het kweken, gezondheidsleer van de kweekzeug en van de biggen tot aan het spenen, zorgen na het spenen en keus van de voorttelers, gezondheidsleer van de huid, van het bewegingsstelsel en van de voeding (gebaseerd op het werk van O'Kellner "Die Ernährung der landwirtschaftlichen Nutztiere" uit 1905): samenstelling van het rantsoen en voederbereiding, gezondheidsaspecten

van de huisvesting, het varken als slachtdier, het vetmesten er van, middelen tot bevorderen van de varkenskweek, tatoeëren en ringen van dieren en ten slotte ook de belangrijke toen gekende varkensziekten.

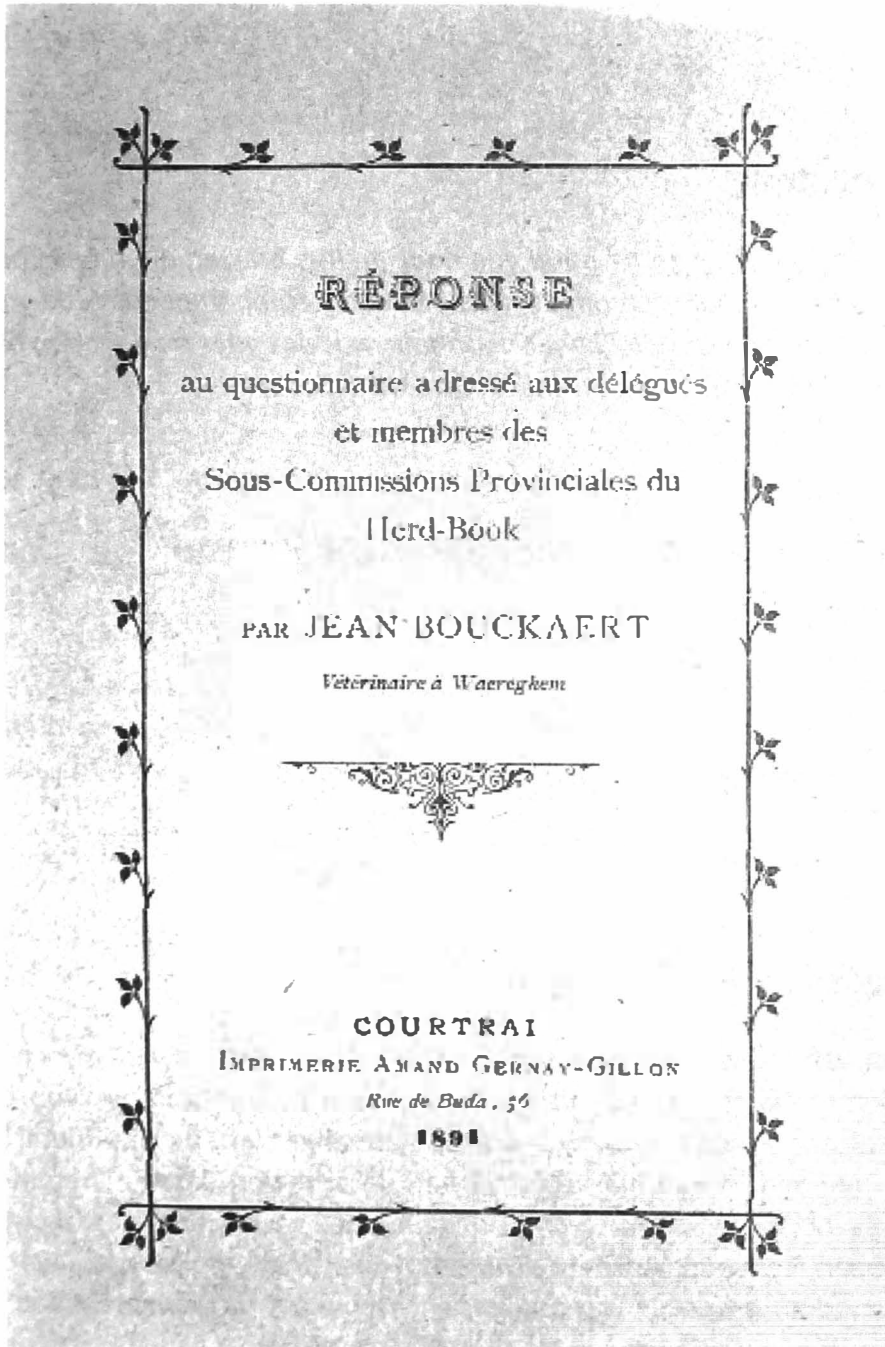
Afb. 4: Ideale varkens uit het handboek van Zwaenepoel en Hermans, ongelooflijk vet en zwaar in onze ogen.

Slotbemerking

Selectie speelde en speelt nog steeds een belangrijke rol in de veeteelt en de huisdierhouderij in het algemeen. De overheid bemoeide zich daarmee. Alereerst waren er de paarden, waarvan de teelt om militair - strategische redenen bevorderd werd. Vooral vanaf de tweede helft van de 19de eeuw werd de selectie van landbouwhuisdieren ('veeverbetering') actief gestimuleerd. Daarbij hoorde het uitschrijven van prijsvragen over belangrijke problemen in verband met veeverbetering en ziektebestrijding, waarop specialisten een antwoord konden formuleren. Hierbij reproduceren we een fragment uit een dergelijk antwoord van de Waregemse veearts Jan Bouckaert. Het betreft een thema dat de gemoederen hevig beroerde: moest men verder selecteren (vooral door de keuze van de stieren) op een gestandaardiseerde haarkleur (bv. het Rood West-Vlaams Runderras), of moest men zich niet boven alles voor de productie inzetten? Jammer genoeg voor dat ras werd de aanbeveling van Bouckaert niet of onvoldoende gevolgd.

Actueel gaat het er anders aan toe. Door de industrialisatie en massificatie van de veeteelt verdwenen talrijke lokale rassen, geheel of bijna. Een opmerkelijke trend in de hedendaagse kweek van huisdieren kwam echter

stilaan op gang: het ijveren voor het behoud van oude huisdierrassen. Het Steunpunt Levend Erfgoed zet zich hiervoor in, met steun van de overheid. Het mooi uitgegeven en zeer degelijke boek *Levend erfgoed* (Davidsfonds, Leuven, 2012) bevat beschrijvingen en foto's van onze oude, al of niet terug ingefokte rassen.

Afb. 5: *Réponse au questionnaire adressé aux délégués et membres des Sous-Commissions Provinciales du Herd-Book* par Jean Bouckaert, Vétérinaire à Waereghem

MIT HOCHACHTUNG UND DEUTSCHEM GRÜSS.

OORLOGSBRIEVEN VAN EEN GENTSE COMMUNISTISCHE VERZETSMAN (1943)

Samenvatting

Een dochter ontdekt na de dood van haar ouders brieven die tijdens het gevangenschap van haar communistische vader Stefaan Vandenheede werden verstuurd. Het meest schokkende voor haar was dat haar moeder een brief in een soort Duits zelfs ondertekende met 'Heil Hitler'.

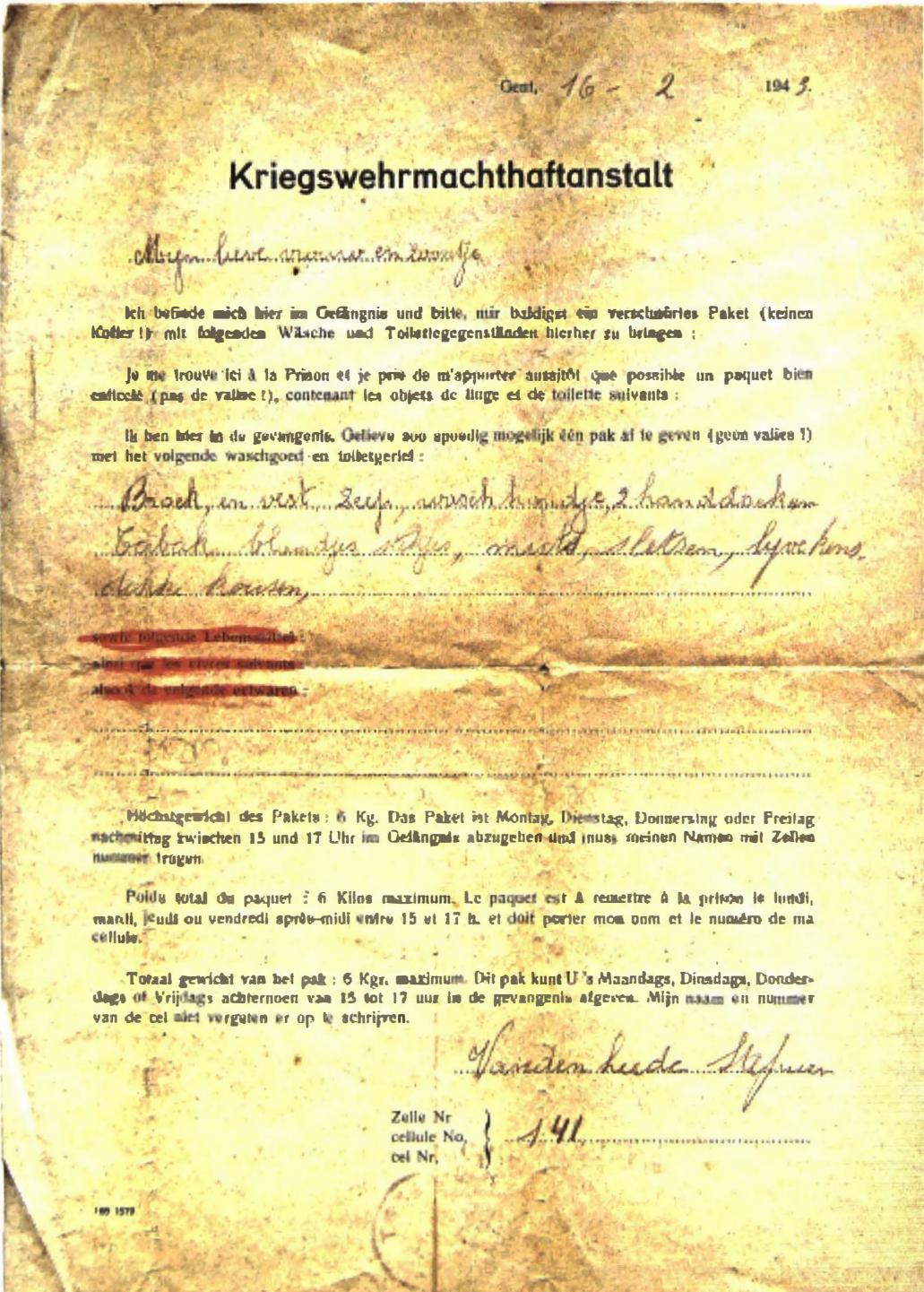
Toelichting bij de “oorlogsbrieven” van de familie Vandenheede

De brieven betreffen Stefaan Vandenheede (30 mei 1911 - 14 december 1992) en werden via Sonja Gyselinck aan *Van Mensen & Dingen* bezorgd door zijn dochter Gisèle, samen met de gegevens verwerkt in de hiernavolgende toelichting.

Voorgeschiedenis

Stefaan Vandenheede was een overtuigde communist. Het *Communistisch Manifest* en *Das Kapital* van Karl Marx waren in die tijd zijn grote voorbeeld. Hij werd een fervente propagandist en aanhanger van de Communistische Partij: “Alle macht aan het volk en... aan de arbeidersklasse”. Toen in 1936 de Burgeroorlog in Spanje uitbrak, wilde hij mee vechten om het fascistische regime van Franco de kop in te drukken. Hij was toen een jonggehuwde man met een zoontje van één jaar oud en zijn vrouw Joanna Heyman (4 dec. 1915 – 5 nov. 1995) stelde haar veto: zij of Franco. Hij bleef thuis! Het strijdveld van Stefaan bleef echter Franco en het fascisme, maar het verlegde zich van Spanje naar België. Heel wat “Los Niños” kinderen (Spaanse oorlogskinderen) werden door hem naar België overgebracht en hier bij gezinnen geplaatst. Onder meer Eutiquio Alonso Ribera verbleef bij zijn zuster. Vier jaar later za-

ten we zelf onder het fascistische juk en Vandenheede begon toen onder de schuilnaam "Medard" vooral in West-Vlaanderen bij de Witte Brigade en bij de sluikers te werken.

Mijn lieve vrouw en zoontje.

Ik ben hier in de gevangenis. Gelieve ... een pak af te geven met ...

Broek, en vest (1), zeep, waschhandje, 2 handdoeken, tabak, blaadjes (2), stekjes (3), muts, slitsen (4, lijvekens (5), dikke kousen ...

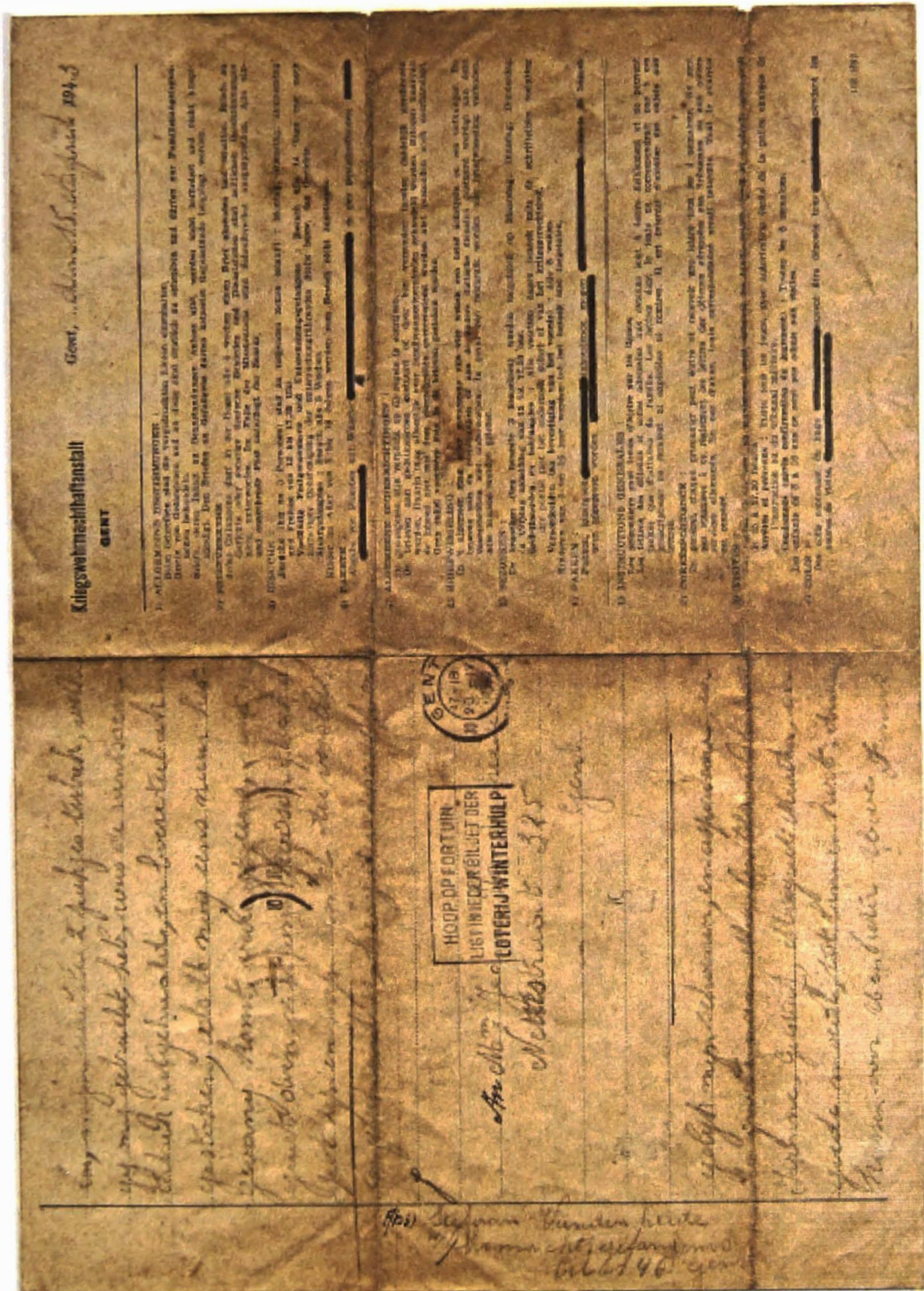
Stefaan was een *schrijverke* en hij is dat altijd gebleven. Op een dag tijdens de oorlog zat hij op de tram om 'zijn' pamfletten te verspreiden. Bij een controle door de Gestapo verstopte hij die vlug tussen de rugleuning en zitting van een bank. Buiten de tram werd hij gefouilleerd, maar er werd niets op hem gevonden. Op de tram evenmin! De tramconductor trok een oog naar mijn vader: hij had de pamfletten, op eigen risico, verstopt. Het geluk stond meer dan eens aan zijn zijde. Toch werd hij aangehouden omdat de naam Vandeneede al bij de geheime politie geseind stond. De Gestapo heeft echter nooit geweten dat ze de *Medard* die ze zochten, gevonden hadden.

Over de brieven

De verschillende gevangenisverblijfplaatsen (Merksplas, Sint-Gillis en Bochum) en de tijdspanne van opsluiting staan in één van de bijgevoegde brieven vermeld. Alle brieven moesten met potlood geschreven worden door de gevangene (met een pen zou men een slagader kunnen doorsnijden). De leesbaarheid is daarom niet steeds makkelijk.

Eén van die brieven vermeldt wat moeder mocht meebrengen wanneer ze haar man bezocht. Zo vind je daar het echte Gentse woord *sletsen*, pantoffels, bij (zie ook Noten).

"Een brief waarmee ik het aanvankelijk nogal moeilijk had", schrijft dochter Gisèle, "was de 'Duitse' brief met als slotformule: "Heil Hitler"." Het is een brief gericht aan de *Opper Commandant* van de Gestapo in het hoofdkwartier gevestigd in een chique villa in het Gentse Miljoenenkwartier te Gent. De onderwijzer van haar broertje had in samenspraak met vrouw Johanna die brief in het Duits opgesteld. Het kind schreef die dan over met de pen en zijn moeder overhandigde hem persoonlijk op het hoofdkwartier. "Ik besepte later dat het een smeekbede was van een liefhebbende vrouw en moeder om haar man vrij te krijgen", zo getuigt Gisèle. En verder: "Brieven van 'Janus' aan 'Fanus' en hun 'Piëta': gek... zo heb ik hen elkaar nooit horen noemen..."

15 April 1943
 Gevangenis Gent
 Algemeene Onderichting ... Briefwisseling .. Bezoeken .. Pakken.

...Mijn laatste 2 pakjes tabak, welke jij mij gebracht hebt, was de rantsoen tabak uitgehaald, en boeretabak in gestoken, al U nog eens naar het gevang komt, vraagt eens wat .. gaat doen, ... en mijn hemd die versleten en gescheurd is, ... gelijk mijn schoenen, en aspirine en de groeten aan .. Yvonne, Gustaaf, Margriet, Martha en goed moed, tot binnen kort, duizend kussen voor U en Pieter Uwen Fanus.

dat ik dit gedaan heb maar riet u hijsal mees
 kunnen doen voor u dan ik. Dat hijsal mag hijsal die
 grote mannen en mijsal riet u niet staan als
 hijsal hijsal alles uitgeleed hebben. Lichte hwest
 mijsal u dan niet maar hijsal komen. Obistulien wa-
 ren hijsal u megeten u gebent van alles. Ede Gantjan
 ik ben meer lichte hwesten aan t ma ken. Lichte u doont
 aan mijsal u staan Gantjan u weet ik dream byna nooit
 maar verleden week is t heb gebent. Gantjan ik heb u geuen
 we duidelij en u kunnen maar mijsal, maar we mogen in ten
 ik waken was, was u te noch, lichte ik twijfelde op den
 swier oft niet zelt was maar u was ook we mogen Gantjan
 ik heb gebuid dat's mijsal was en kon niet mees stalen. Gantjan
 u weet ik heb mochten en gunt geuten hijsal staan lichte ik heb
 mijsal ten meer wist omdat ik weet dat ik hijsal heb en ik
 wist dat ik mijsal pleit gedaan heb. Dat lichte mijsal kent
 heit, als ik oer u dnd daer we riet en in dat hijsal
 de hijsal goede moed wille en we geuten van ma en pe ufa
 de gantjan familie in ook daer uik inubstand. Lichte u
 geud handen wille vele sturende kusten van we rouw
 Gantjan en we geente
 lichte de kanten Gantjan.

Gont, den 6 de Maai 1943

Mijn allerliefste Gantjan,

Lichte ik heb u brief ontangen en in
 het was mede Gantjanke hijsal ree eens ik heb mijsal
 hoofd, zoo vol van chertwjaar en toen wij
 gelukkig samen waren dat er byna de 1 maand
 van t jaar op stond. Lichte waren we noch maar
 we gelukkig als toen. Gantjan om den altyd
 samen zijn. en u eens kunnen metreutelen. Gantjan
 lichte ik hijsal u vlieg naar hijsal te mogen komen
 En Gantjan ja is ook weer beter hijsal wotte kuren
 hijsal een hijsal geminded. En de Gantjan weet dat
 hijsal terug op sal kunnen staan van als t goed weder
 is. Dus lichte u riet alles sal noch goed komen
 en als men voor u ook eens hijsal hand op hijsal
 heit wil leggen dan mag u mistulien ook
 terug hijsal ons komen. We midten nu toch al
 weten dat u riet hijsal en nooit imand hijsal

u niet gewent heb weten ze me ook (Bultaco
 heeft mij gestemt ook) Jamuske ik heb gewaakt
 van weder te schrijven tot ze alle gaan slapen
 zijn. Ik weet wat een bindte het hier altijd is en ik
 kom juist thuis van de groote huisk. Lichte wat ben
 ik mee goed dat u hier niet ben of Jamuske kan
 megen zegen voor zijn vrouwtje zoals altijd nu-
 ger. Lichte kan nu roo in mijn huisk willen zijn met
 ik en onze Tata samen. Jamuske denkt u dat u noch
 om beste geluk voor ons weglicht. Ik niet ik ben noch
 steeds uwe verwachtingen ondanks mijn verhooven in god
 etwaar lichte dan denk ik alug ons aan u gij arme
 sublelaar lichte voor u zal god zegen daar ben
 ik zeker van. En ik zal doen wat in mijn macht
 ligt om u te helpen. Soms kan ik mij boos maken omdat
 re u niet naar huis laten komen. Ik nou niet weten wat
 doen ik ben radeloos dus zijn ik en Slooe bij een autoaccat
 gegaan me gave vulle. Tereindonok ik is een brave mens
 in ik hoop als bij u komt u't ook zult vinden
 Jamuske lief u moet het mij niet huyligh nemen

gedaan heb. Jamuske lief ik heb gedaan wat
 ik kon om betere verzorging door u maar
 ik kreeg ops niets antwoofd. Wie ik vind't oer-
 delijk dat u als longlijden op den grond moet
 slapen. Lichte maak loch dat u niet zeker
 wordt leg van alles onder u wat u daar kunt
 vinden. Want denk ons Jamuske dat u eens
 naar huis moecht komen en u rick weat
 enfen rick of niet rick ik kan mij niet bekelen
 lichte dan verzorg ik u, tot u weer beter bent.
 Jamuske lief ik kan't goed niet van my
 af zeken, ik geloof en hoop steeds u weer by
 my te zien komen en binnen kort. Lichte, ik
 denk dat god dit weten in mijn hart legt.
 en ben u hem dankbaar voor want lichte von-
 der god had ik ook niet over mijn verdriet ge-
 hummen. en nu heb ik toch weer knoid. Lichte
 ik leef in de hoop en standan doet u dat ook
 dan hulle wij samen herenigt worden en voor god.
 want lichte u hebt toch niet gedaan en waarom

An dem Herr Major,

Ich bitte Sie, da ich in onmöglige umständigkeit verkerre und Sie die enigste Person sind war ich mich wenden kann und mein Mann Stefaan seine freiste-
 Stellung zu geben. Er ist angetast an seine Lungen, ich habe die X Plaken bei Ihnen abgegeben, auch liegen die beweise in der Oberfeld Commandatüre Kouter N° 10 Gent. Auch ist er leidant an eine Erfliche krankheit. Darum bitte ich Sie um mein Mann noch mals zu ondersüchen Sie werden undervinden das wir alles nach warkeit sagen. Ich hoffe das er sein strafe in Merseplas mach aus tuen.
 Ich hoffe das alles auf ein miss-verständnis rüht und das durch Ihre mitwirkung alles soll zu recht kommen.
 Mit Hochachtung und Deutschen Grüß
 Heil Hitler

An dem Herr Major,

Ich bitte Sie, da ich in onmöglige umständigkeit verkerre und Sie die enigste Person sind war ich mich wenden kann, und mein Mann Stefaan seine freiste-
 Stellung zu geben. Er ist angetast an seine Lungen, ich habe die X Plaken (6) bei Ihnen abgegeben, auch liegen die beweise in der Oberfeld Commandatüre Kouter N° 10 Gent. Auch ist er leidant an einde Erfliche krankheit. Darum bitte ich Sie um mein Mann noch mals zu ondersüchen. Sie werden undervinden das wir alles nach warkeit sagen. Ich hoffe das er sein strafe in Merseplas mach aus tuen. Ich hoffe das alles auf ein missverständnis rüht und das durch Ihre mitwirkung alles soll zu recht kommen.

Mit Hochachtung und Deutschem Grüß.

Heil Hitler

Gevangen in Bochum

Het laatste gevangenkamp van Stefaan was Bochum. Daar werd hij zo geslagen dat hij bloed plaste en doof werd aan zijn linkeroor. Toen kwam zijn plan om zich gek te laten verklaren. Ganse dagen zat hij dan (zogezegd) met treintjes te spelen, wetende dat ze hem achter het luikje van de celdeur in de gaten hielden. Hij kon niets zinnigs meer vertellen! Dat 'gek zijn' werd zijn redding. Groot was de verbazing van de Übercommandant *Schmitt*, toen 'die gek' na de oorlog tegen hem kwam getuigen tijdens diens proces.

Bedenkingen van dochter Gisèle

De oorlog was in '45 voorbij en toen kwam ik eraan! Misschien van contentement? Veel oorlogsverhalen heb ik later gehoord, maar de brieven vond ik pas in 1995, nadat Stefaan en Johanna gestorven waren: relikwieën verborgen in een oud met raffia overtrokken, versleten doosje.

Zoals zoveel jonge koppels waren beiden tijdens de oorlog vertwijfeld, maar vol idealisme. Wat een desillusie was het voor hen, zoals voor veel communisten, dat bij de val van het communistisch systeem tijdens de Perestrojka, bleek dat het Marxisme één schone schijn was en... oh zo corrupt!

Noten

1. vest : jas
2. blaadjes : sigarettenblaadjes, vloei
3. stekjes : lucifers
4. sletsen : pantoffels
5. lijvekens : onderhemdjes
6. X Plaken : röntgenfoto's

BRIEVEN AAN HITLER: EEN INSTRUMENT VOOR ONDERZOEK NAAR OPINIEVORMING

Barbara Vos

Samenvatting

Brieven van Duitsers aan Hitler, toegankelijk gemaakt via gepubliceerde verzamelingen, vormen een bruikbaar instrument om te peilen naar wat het volk dacht van de leider en wat het van hem verwachtte. Men kan er uit afleiden dat, naast de obligate lofuitingen, eigenbelang en opportunisme een belangrijk element uitmaken van tal van brieven. In tegenstelling tot wat meestal gedacht wordt, durfden sommige Duitsers wel degelijk hun afkeer uiten. Opvallend, tenslotte, is hoe kinderen vanaf prille leeftijd doordrongen waren van de ideeën van het nationaalsocialisme.

“Lieber Führer, Wir wollten Dich so gerne sehen. Ich habe Dich so Lieb. Schreibe mir doch. viele grüsse. deine Gina.¹”

Inleiding

Over weinig onderwerpen vloeide zo veel inkt als over Hitler en de holocaust. Ieder jaar verschijnen nieuwe titels. De Aleph-catalogus van de Universiteit van Gent geeft 408 hits bij Hitler als zoekwoord. De stadsbibliotheek van Gent geeft 485 resultaten wanneer Hitler als zoekterm wordt ingegeven. Google geeft 27.200.000 hits. Op de website van Amazon.co.uk kunnen 19.557

items aangekocht worden die betrekking hebben tot Hitler (posters, boeken, dvd's...).

Men heeft zich exhaustief bezig gehouden met het beantwoorden van tal van vragen omtrent de figuur van Hitler, maar ook wat betreft het Duitse volk. Hoe was het mogelijk dat de Duitsers werden meegesleept op dit pad van de vernietiging? Wisten zij wat er aan de gang was? Leefden zij in ontkenning? Treft hun schuld? Onlangs verklaarde Angela Merkel nog dat Duitsland een eeuwigdurende verantwoordelijkheid heeft voor de misdaden die plaatsvonden onder het naziregime². Bij het bekijken van de geruchtmakende documentaire 'Shoah' uit 1985 van Claude Lanzmann³, komen we tot de vaststelling dat niet iedereen het daarmee eens is. Sommige mensen voelen zich niet verantwoordelijk en anderen vonden zelfs dat er weinig mis was met het regime.

De jongste jaren gingen onderzoekers, naast de mondelinge getuigenissen, ook naar andere bronnen kijken om het gedachtengoed en de mentaliteit rond de holocaust te reconstrueren. Iedere getuige kan immers zijn verhaal aanpassen naarmate de tijd verstrijkt. Men verandert van opvatting, wil de feiten verbloemen of minimaliseren, men legt linken tussen gebeurtenissen, men vergeet... Brieven blijven echter stil staan in de tijd. Ze verwoorden de opvattingen van getuigen van het regime wanneer de feiten zich afspelen. Brieven veranderen niet naarmate de tijd verstrijkt, zelfs als de auteur ervan dat wel doet.

De bronnen

Der Stern kopte op 14 oktober 1993 over 'Briefe an den lieben Führer'. Voordien was er geen sprake van privé-brieven gericht aan Hitler. De brieven waarover *Der Stern* het had, werden verzameld door William C. Emker, die in 1946 de verlaten Rijkskanselarij kon betreden omdat hij in dienst was van het Office of Military Government of the United States. Hij verzamelde wat hij kon. Het duurde echter bijna 50 jaar vooraleer ze met de hulp van Helmut Ulshöfer werden gepubliceerd⁴.

In 2007 verscheen er opnieuw een werk dat privé-brieven aan Hitler verzamelde, deze keer door toedoen van van Henrik Eberle. Deze brieven waren afkomstig uit een archief uit Moskou. De Russen namen immers heel wat documenten mee naar de Sovjetunie ten tijde van de bevrijding. De archieven werden bij elkaar gebracht door de speciale commissie voor oorlogsbuit van het Rode Leger⁵. Dikwijls werd tevens een kopie van het gestuurde antwoord in het archief bewaard.

Waarom schrijven naar de Führer?

Volgens Eberle zijn de brieven in te delen in twee categorieën. Enerzijds zijn er de brieven zonder een duidelijk doel of vraag. Het gaat dan bijvoorbeeld om verjaardagswensen, dankbetuigingen of hulde aan de leider van het Derde Rijk. De andere categorie omvat brieven met specifieke vragen en verzoeken. Mensen hopen iets te bekomen door een brief te schrijven aan Hitler⁶.

Een voorbeeld van categorie 1, van 16 april 1932⁷:

“De hartelijkste gelukwensen voor onze hooggeëerde en geliefde Führer Adolf Hitler ter ere van zijn verjaardag. Als teken van onze dankbaarheid en verering sturen wij een stuk Salzweder gebak. Ondergetekende meisjes van de Hitler-jugend zouden erg blij zijn met een foto van onze Führer met zijn handtekening.

Mit herzlichem Gruss, Heil!

Sophie Beyreiss, Salzwedel (Altm.), Reimannstr., Hilde D., Henni K., Martha T., Anneliese Sch., Martha R., Hilde H.”

Sophie Beyreiss kreeg een bedankje van de hand van Albert Bormann, die verantwoordelijk was gesteld voor Hitlers post. Een gehandtekeningde foto kreeg ze echter niet.

34

Veel andere brieven hadden een soortgelijke inhoud. Sommige brieven werden begeleid van allerhande cadeautjes, van eenvoudige dingen zoals het bovengenoemde gebak, tot een viool⁸.

Een voorbeeld van categorie 2:

“Sehr geehrter Herr Hitler,

Als jarenlang trouw aanhanger sta ik mijzelf toe mij tot u als toekomstig vader des vaderlands te richten met een verzoek. Ik zou namelijk graag een Hitler-Cigarette en een Hitler-Cigarre op de Duitse markt willen brengen en daarvoor zou ik de heer Hitler willen vragen om exclusieve toestemming en het alleenrecht. Ik zou dan de betreffende sigaret en sigaar onder deze namen laten registreren. In de verwachting dat de heer Hitler op welwillende wijze zal instemmen met mijn verzoek, verblijf ik in afwachting van uw reactie, met bijzondere hoogachting,

Fritz Dittrich, Buchdruckerei-Besitzer”

Bormann antwoordt dat Hitler zijn naam niet wil verlenen aan economische propaganda⁹.

Hitler kreeg wel meer en vreemder verzoeken. Werner M. vraagt hem in 1933 om het peetvaderschap van zijn eerste kind¹⁰, Anny M. vraagt om een tewerkstelling in het partijkantoor¹¹, M. Fridolina Fehringer vraagt een exemplaar van Mein Kampf¹², Bäckermeister Oskar Jankowski vraagt Hitler om hem mee te nemen op reis naar Italië¹³. Op geen van deze verzoeken werd ingegaan. Sommige briefschrijfters gingen nog verder: ze vroegen om met de Führer te trouwen of een kind van hem op de wereld te brengen. Friedel S. was zo'n vragende partij. Ze schreef in april 1939 het volgende:

"Liefste Führer Adolf Hitler,

Een vrouw uit het Sachsenland had graag een kind van u gehad. Dat is beslist een buitengewoon verlangen, maar alleen de gedachte dat precies u geen kinderen zou hebben, laat me niet met rust, en zo ligt deze brief als eind-product van mijn wens voor u. Een brief is een geduldig iets. Men kan hem lezen en wegleggen. Men kan hem, als met een mooi wijsje, in zich laten naklinken. Men kan hem ook als een brief opnemen en hem gehoorzamen. Allerlei schrikbeelden staan voor de deur van mijn wens. De brief zou niet tot u kunnen geraken. U zou geen tijd hebben voor een kind. U zou zich voor een kind te oud kunnen voelen en met deze gedachte al lang afgerekend hebben. Ondanks alles zou er toch nog een kind van u geboren moeten worden. Dit is mijn grootste wens, naar de vervulling waarvan ik met de kracht van heel mijn hart vurig verlang. Ik leg hem u vol vertrouwen ter kennisneming voor en wens u voor het in overweging nemen hiervan een rustig en stil moment. Als vrouw groet ik u hartelijk van mens tot mens.¹⁴"

35

Brieven als opiniepeiling

De bovengenoemde voorbeelden tonen aan dat de brieven die aan Hitler werden gericht, een zeer interessant instrument vormen om naar de meningen van het Duitse volk te peilen. Opnieuw kunnen we de brieven in twee categorieën verdelen. Er werden enerzijds brieven van bewondering en goedkeuring en anderzijds brieven van afkeuring en woede verstuurd.

Een voorbeeld van een brief van afkeuring is de volgende brief uit het Nederlandse Haarlem uit 1939:

"Aan de heer Adolf Hitler,

In naam van de moraliteit en de naastenliefde: wij wensen overleg tussen de volkeren; de ganse mensheid smeekt om vrede. B. den D.H.¹⁵"

Ook een uittreksel uit een anonieme brief uit Wenen uit het jaar 1939 toont ongenoegen met de nazigeest:

“En hoe zit het met die rassen - haat - schandewet? Hoe komt zo een proces, zo een afglijden naar de middeleeuwen, tot stand? (...) Verder is het Rijk een kazerne en een dwangarbeidinrichting. Er is geen rechtszekerheid meer. Wat jullie wetten noemen is een belediging van de wet. Waar blijft de goedkeuring door middel van vrije verkiezingen en een vrije volksvertegenwoordiging? Geweld is alles, maar er staat geschreven: wie geweld gebruikt, zal door geweld omkomen!”¹⁶”

Sommige mensen waren het duidelijk oneens met de manier van handelen van Hitler en zijn regime. Sommigen zagen doorheen het rookscherm van het nazisme en uitten hun ongenoegen. Een treffend voorbeeld is dat van Hermann S. In 1938 schreef hij het volgende aan Goebbels:

“Vergeet u niet dat wij door joodse invloed ooit handel en connecties met het buitenland kregen. Vergeet u niet dat de jood tijdens de oorlog Duitslands grenzen naar vermogen verdedigd heeft!”¹⁷”

Het mooiste voorbeeld is misschien dat van Erich Ludendorff. Deze man was de stafchef van Hindenburg tijdens WO1. Verschillende malen probeert hij Hitler te wijzen op de wantoestanden in nazi-Duitsland. Hij kaart onterechte arrestaties aan en schandalige mishandelingen toegebracht door leden van de SS. Vanaf 1933 zweeg Ludendorff helaas, maar niet vooraleer de volgende profetische woorden te schrijven:

“Als ooit de geschiedenis van het Duitse volk zal worden geschreven, dan zal het einde van uw presidentschap worden omschreven als de meest zwarte periode in de Duitse geschiedenis!”¹⁸”

De brieven van protest werden echter overstemd door brieven van goedkeuring en aanmoediging. Deze bevestigden Hitler in zijn strijd. Enkele voorbeelden.

Emma N. stuurde in 1938 de volgende brief:

“Beste Führer,

Mijn zusters vinden weliswaar dat dit niet juist is, dat het geachte heer Führer zou moeten zijn, maar ik vind het zo mooier. Wij hebben dus een krijgsplan bedacht. Het beste zou zijn als u, mijn Führer, de joden zou verzamelen en op een grote boot zou zetten, of misschien op twee, we zullen er allemaal voor sparen om het geld daarvoor bij elkaar te krijgen, dus alle joden als varkens die boot op, en dan de oceaan in. Dan het commando alles overboord en dan kunnen ze zich naar een eiland redden en daar koning zijn, of ze worden voer voor de vissen. Dan heeft de wereld, en in de eerste plaats u, mijn Führer, eindelijk geen last meer van die gemene joden. Als het misschien een beetje vreemd klinkt, dan neemt u het mij alstublieft niet kwalijk, maar ik ben pijnlijk op deze broeders. Nu met hartelijke groet en een krachtig Sieg Heil,

uw Emma N.¹⁹

Sommige briefschrijvers richtten gedichten, zoals in dit geval een 'sonnet' tot de Führer van de hand van E. Jurima:

*"Jij bent ons door God gezonden,
In diepste ellende en in hoogste nood
Moedig de schande gewist, zo groot.
Een stralende toekomst in de morgenstonde!*

(...)²⁰

Weer anderen moedigden hem aan in zijn veroveringswoede op het Europese continent, zoals Johann G. in januari 1940:

"Heil Hidler (sic)

Wanneer trekt u Zwitserland binnen? Treuzel niet langer meer en marcheer binnen, want we zouden u hard nodig hebben. D'r heerst hier vreselijke chaos en ze schelden bitter op u. We zouden het nadien beter hebben. We verwachten u, elke dag!

Heil Hidler (sic)!²¹

Het spreekt voor zich dat de brieven van goedkeuring die van afkeuring van de tafel veegden. Uiteraard was er meer 'fanmail' dan afkeuring. Degenen die het niet eens waren met Hitlers politiek, kropen niet altijd in hun pen. In vele gevallen durfde men niet te spreken uit angst voor represailles of opsluiting. Anderen kozen dan weer de weg van het geheime verzet, hielpen mensen onderduiken of vluchtten uit nazi-Duitsland.

Kinderen meegesleept in de waanzin

Wanneer men de brieven verzameld door Eberle en Ulshöfer naleest, komen we tot de schokkende vaststelling dat kleine kinderen reeds van jongs af doordrongen werden van de ideologie. Natuurlijk denkt u dan in eerste instantie aan de Hitlerjugend en de Bund Deutscher Mädels, maar de nazificatie van kleine kinderen begon reeds veel vroeger. Dit tonen de volgende brieven aan:

"Onze kleine Doris is het zonnetje van haar ouders en wilde haar verjaardag-kameraad, onze gewaardeerde heer Rijkskanselier, voor zijn verjaardag een kleine foto sturen. Ze is helemaal idolaat van 'haar Adolf Hitler'. Als er bijvoorbeeld om de een of andere reden vlaggen worden gehesen, dan is haar eerste vraag: 'Papa, mama, ben ik vandaag samen met mijn Adolf Hitler jarig?' Elke

dag spreekt ze bij het bidden met haar twee iets oudere zussen altijd een gebed uit waarin ze God vraagt haar oma weer te genezen en haar Adolf Hitler gezond te laten blijven.²²

“Mijn beste Führer! Nu wil ik ook naar jou schrijven Ik zou graag samen met mijn papa willen vechten ik wil hem in het oosten meehelpen. Stuur mij alsjeblieft onmiddellijk het uniform op! Mijn papa is bij de Waffen-SS. Mijn tweelingbroer schrijft ook aan jou omdat hij soldaat wil worden. Ik ben blij als ik uit de heimat wegkom. Ik zal dan overal rondkijken en er flink op los knallen. Het patroon heb ik al dat heeft mijn papa mij gestuurd. Niet waar, mijn beste Führer? Jij denkt aan mij. ik ben acht jaar. Hopelijk gaat alles goed met je. Heel veel groetjes en Heil Hitler

Je Paul B.²³

“Unserem verehrten Führer! Onze kleine Rita zou de Führer graag met een ‘Heil Hitler’ willen begroeten. Daarom nemen wij de vrijheid u een foto toe te sturen waarop ze de Duitse groet brengt met haar opgeheven handje. Ze is tien maanden oud en de jongste van vijf kinderen. Als je haar een foto laat zien van Onkel Hitler, dan steekt ze meteen haar rechterhandje omhoog. Wanneer het niet onbeleefd of te veel gevraagd is, zouden wij dan om een antwoord mogen vragen? We willen graag weten of u de foto hebt gekregen en of u hem leuk vindt.

38

In aller Hochachtung stets deutsch mit deutschen Gruß

Heil Hitler

Familie Karl Fessler²⁴

Conclusie

De briefverzamelingen van Eberle en Ulshöfer leren ons drie belangrijke zaken wat de opiniepeiling van de toenmalige bevolking van nazi-Duitsland betreft:

1. Mensen schreven de Führer om verschillende redenen. Los van de loftuitingen, was een belangrijk motief eigenbelang, opportunisme en winstbejag. Dit betekent niet dat het hier gaat om (excusez le mot) raschte nazi's. Velen waren meelopers en probeerden hun graantje mee te pikken. Hun brieven zijn daar het beste bewijs van.
2. Sommige Duitsers durfden wél hun ongenoegen tegenover Hitler en zijn regime te uiten. Dikwijls worden zij vergeten in de geschiedenis.

3. Kleine kinderen werden dikwijls doordrongen van de geest van het nationaalsocialisme toen ze nog in de luiers zaten. Hoe was het voor hen mogelijk niet op te groeien tot Hitler steunende Duitsers? Maar dat is een andere discussie.

Nabeschuiving

Het archief van het Russische ministerie van Defensie bewaart honderdduizenden dossiers van het nazirijk. Deze documenten werden niet volgens een gestructureerd systeem aangelegd. Het is dus zeker niet uitgesloten dat in de toekomst nog nieuw materiaal aan het licht zal komen²⁵. Vele vragen van vandaag zullen in de toekomst beantwoord worden. Wanneer we de mentaliteit van een volk proberen te reconstrueren, mogen we echter niet vergeten dat het om de geschiedenis van mensen gaat. De voorbeelden in dit artikel opgenomen tonen aan dat er een grote diversiteit aan meningen was. Het zou te eenvoudig zijn om het volledige Duitse volk met de vinger te wijzen. En dit gebeurt tot op de dag van vandaag. Zo vertelde een leerkracht Duits me enkele jaren geleden een schokkend verhaal. Toen ze een nieuwe klas binnen kwam en zich voorstelde, zei één van haar leerlingen tegen haar: "Zou jij je beter niet excuseren dat je Duits geeft, gezien wat er tijdens de Tweede Wereldoorlog is gebeurd?"

Nuancering en educatie zijn de boodschap, veralgemening en onwetendheid zijn het gevaar.

Noten

1. Eberle, H. (red.). *Brieven aan Hitler*. Utrecht, A.W. Bruna Uitgevers B.V., 2007, p. 204.
2. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2269343/Holocaust-Memorial-Day-2013-Our-duty-victims-Nazis-says-Angela-Merkel.html>
3. De documentaire duurt 9,5 uur. Claude Lanzmann interviewt (samen met een tolk) getuigen van het naziregime. Het gaat om omstaanders, slachtoffers en participanten van het regime.
4. Ulshöfer, H.(red.). *Brieven aan Hitler*. Antwerpen, Kritak, 1995, 250p.
5. Eberle, H., p. 18.
6. Idem, p. 13.
7. Idem, p. 232-233.
8. Idem, p. 138.

9. Idem, p. 91.
10. Idem, p. 130.
11. Idem, p. 131-132.
12. Idem, p. 132-133.
13. Idem, p. 209.
14. Ulshöfer, H., p.111.
15. Idem, p. 219.
16. Idem, p. 57-58.
17. Idem, p. 56.
18. Eberle, H., p. 174.
19. Ulshöfer, H., p. 35.
20. Eberle, H., p. 277.
21. Ulshöfer, H., p. 172.
22. Eberle, H., p. 246.
23. Ulshöfer, H., p. 68.
24. Eberle, H., p. 147.
25. Idem, p. 19.

MOKOSJ, DE OERSLAVISCHE GODIN VAN DE VRUCHTBAARHEID

Elise Vos

Samenvatting

Een van de in vele culturen bekende vruchtbaarheidsgodinnen was de Slavische Mocosj. Ze was de gebiedster van de duisternis, verbonden met vocht en water, beschermster van vrouwelijke taken zoals spinnen en wassen, en werd aanroepen voor de vruchtbaarheid van akkers, dieren en mensen. Mocosj werd als enige vrouwelijke "oerslavische" godheid opgenomen in de staatscultus van grootvorst Vladimir (976 - 1015). Nog in diezelfde periode werden haar cultus en cultusplaatsen echter gechristianiseerd. dat gebeurde in het bijzonder onder de vorm van de heilige Pareskeva Piatnitsa, maar de typische Mocosjverering bleef nog eeuwenlang verder leven onder het volk, in het bijzonder de vrouwen. De Slavische vruchtbaarheidsgodin werd, net als haar Germaanse en Romeinse collega's Freya en Venus, in het bijzonder op vrijdagen geëerd.

41

Inleiding

Oude en in de vergetelheid geraakte godheden leren ons veel over het toenmalige volk dat hen in antieke tijden aanbad. We leren wat belangrijk was voor hen: vruchtbaarheid, voortplanting van mensen en gewassen, fysieke sterkte, veiligheid, en zelfs expansiedrift en oorlogvoering. Alles wat de mens nodig had om verzekerd te zijn van zijn bestaan kon hij linken aan de welwillendheid van één of meerdere goden.

Eén van de meest primaire behoeften van de mens om zijn voortbestaan te garanderen, was de fertiliteit. Vanzelfsprekend zou uit deze noodzaak de creatie en aanbedding van een vrouwelijke godheid ontstaan. In het oude Rusland kreeg deze godin vorm in de figuur van Mocosj (Мокошь).

In het kader van de eerder verschenen artikels in VM&D “De Russische Demonologie” (nr. 1/2 2008) en “Bolotnik en Polodnitsa: de Moerasgeest en de Middagvrouw in het Oosten en het Westen” (nr. 3/4 2009) zullen wij in deze bijdrage verder bouwen op de internationale wereld van de spiritualiteit, godsdienst en cultuur. We zullen een licht werpen op de enige vrouwelijke, “oer-Russische” godheid in grootvorst Vladimirs (976-1015) heidense staatscultus.

Situering: Vladimirs pantheon in Kiev-Rusland

In 980 richtte grootvorst Vladimir in Kiev op een heuvel zes houten afgodsbeelden op van evenveel goden: Perun (de hoofdgod die tegelijkertijd god van donder en bliksem was), Chors, Dazjbog, Stribog, Semargl en Mokosj¹. Deze laatste naam in het rijtje wijst op de enige vrouwelijke godheid tussen de mannelijke deïteiten.

Aan deze beelden werden offers gebracht. Hedendaagse historici zijn het er nu over eens dat de instelling van dit pantheon een artificiële zet was van de vorst omwille van politieke doeleinden. Acht jaar later liet hij zich namelijk dopen en deed het christendom zijn intrede in Kiev-Rusland (Godsdienst verenigt het volk, welke het ook is). Daardoor werden de beelden op brute wijze vernietigd. Het beeld van Perun werd zelfs aan de staart van een paard vastgebonden, van de heuvel gesleept en met stokken geslagen.

Op dezelfde heuvel werd na verwijdering van de beelden een kerk opgericht, gewijd aan de Heilige Wasili (Basilius). De theorie van Lotman en Uspenski blijft hier overeind: een oude cultusplaats bleef zijn gewijde karakter behouden. De inhoud bleef hetzelfde (aanbidding van een godheid), enkel de naamgeving veranderde (Basilius). Oude gebruiken leefden dus verder in een nieuw jasje.

Mokosj is de enige godheid uit Vladimirs pantheon, wiens cultus eeuwen na de kerstening in de Russische volkscultuur bleef bestaan.

Varianten van haar naam die voorkomen zijn Makosj (Макошь), Makesj (Макешь), Mokosja (Мокоша), Mokusja (Мокуша) en Makusja (Макуша).

Eigenschappen en betekenis

Mokosj' wortels gaan terug tot de oer-Slavische tijden. Zij is de gebiedster van de duisternis. In het hedendaagse Russisch kunnen we Mokosj herleiden tot “mokryj” (мокрый), wat “nat, vochtig, doorweekt” betekent en de kern van het wezen van deze deïteit uitmaakt. Haar naam is verbonden aan vocht(igheid) en water. Dit is vanzelfsprekend verbonden aan de vruchtbaar-

heid van gronden en het volk. Bijgevolg bestendigde Mokosj het voortbestaan van het volk, zorgde zij voor een sterk nageslacht en vruchtbare en bloeiende akkers. Zij was de beschermster van alle vrouwelijke taken, vooral van het spinnen en weven. De vrijdag was aan haar gewijd, net als bij de Germaanse Freya en de Romeinse Venus.

Er was echter ook een waarschuwing verbonden aan de bescherming van deze godin. Vrouwen die taken, zoals spinnen en kleding wassen, uitvoerden op vrijdag werden gestraft. Het verbod op het uitvoeren van deze taken op deze dag werd zelfs tot het begin van de twintigste eeuw in sommige Russische dorpen in ere gehouden. Vooral tijdens de Grote Vasten werd haar toorn gevreesd.

Na de kerstening werd steevast nog rekening gehouden met Mokosj. Ze werd vereerd op geheime bijeenkomsten onder vrouwen. Deze samenkomsten werden geleid door ingewijde priesteressen. Zowel rijk als arm gaf zich over aan de verering van Mokosj. Bijgevolg kregen dames tijdens het biechten vaak vragen met betrekking tot de verering van deze godheid voorgeschoteld. Voor de orthodoxe priesters verwerd Mokosj, zoals de andere heidense goden, tot een kwaadaardige en schadelijke demon.

De beeldvorming rond deze deïteit kon net als haar naam variëren. In Noord-Rusland werd zij Mokosja/Mokusja (Russisch: Мокoша/Мокуша) genoemd en werd ze als een vrouw met een groot hoofd en lange armen voorgesteld, die de huizen binnendrong en garen spon als de huisvrouw deze zonder gebed had achtergelaten. Bijgevolg mocht in geen geval onafgewerkt garen 's nachts blijven liggen. Anders zou Mokosj ze beginnen spinnen! Op borduurwerken vinden we haar voorgesteld met in elke hand een kam om het vlas te kammen of zijn haar handen vervormd in kammen.

Wat kon men doen om deze macht te behagen? Voor men bijvoorbeeld begon met het scheren van de schapen, werd een plukje wol aan Mokosj geschonken. Wanneer de schapen echter bij nacht en ontij begonnen te verharren, werd er geloofd dat Mokosj de schapen zelf aan het scheren was.

Mokosj werd dan wel meestal als een onzichtbare godin beschouwd, maar men kon haar aanwezigheid in huis opmerken door het gezoem van de spinrokken.

Erfenis: Paraskeva Pjatnitsa

Na de kerstening nam de orthodoxe heilige Paraskeva Pjatnitsa² vele functies van haar heidense tegenhanger over. Ook zij strafte vrouwen die het verbod van het werken op vrijdag schonden. Spinnen was nog steeds verboden, maar ook het witten van de typische Russische kachel en het kammen van de haren. Op vrijdag was het echter wel toegestaan handel te drijven.

De band met het water (de logische link met vruchtbaarheid) bleef ook bij deze heilige bestaan. Dit zien we terug in late gebruiken, zoals het werpen van garen in een waterput bij wijze van offer aan Paraskeva. Op het einde van de negentiende eeuw werd in Oekraïne de traditie in ere gehouden om voor deze heilige wat voedsel klaar te zetten. 28 oktober was haar feestdag; dan werd het voedsel opgesmukt met honing.

Noten

1. Het substantief “bog” (бор) betekent “god”.
2. “Пятница” (Pjatnitsa) betekent “vrijdag” en verwijst naar de dag van de week waarop deze godheid/heilige vereerd werd.

Bronnen

De godsdienst der Slaven. Vyncke Frans. J. J. Romén & Zonen; 1969.

Славянские мифы. Смирнов Ю.И. Паритет; 2009.

В краю домовых и леших. Персонажи русских мифов. Левкиевская Елена. ОГИ; 2009.

Мифы русского народа. Левкиевская Елена. АСТ; 2000.

VAN MENSEN & DIEREN

Luc Devriese

Met een knipoogje naar de titel van dit tijdschrift starten we onder de noemer 'Van Mensen & Dieren' een kleine reeks artikels over de verhouding van de mens tot de dierenwereld.

De zoogdiersoort mens, die zichzelf *Homo sapiens* noemde en indeelde bij de orde van de *Primates* - de 'eerste', inderdaad - is zich in toenemende mate bewust van de complexe, dikwijls problematische verhouding met andere, in meer of mindere mate met hem verwante levende wezens. Dierenrechtenactivisme neemt soms extreme vormen aan. Herinner je even het motief van de moordenaar van Pim Fortuyn...

45

Nauwelijks een eeuw geleden bestond dat nauwelijks. *Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral*, wist Bertold Brecht. Vlees, zuivel en eieren waren allesbehalve goedkoop en vóór die tijd waren dergelijke kwaliteitsproducten zelfs uitgesproken duur. In het hedendaagse Engels vinden we dat buitengewoon mooi geïllustreerd. De boeren behielden de Germaanse (Angelsaksische) namen van hun vee, maar de woorden van het voedsel dat daarvan bekomen werd, tonen duidelijk hun Franse oorsprong. Frans was immers de taal die de Normandische veroveraars (slag van Hastings, 1066) een paar eeuwen eerder aangenomen hadden. Boeren kweekten vee en de heren aten vlees:

Beef (Frans: boeuf) vlees van *cows*, *oxen* en *steers*

Veal (Frans: veau) van *calves*

Mutton (Frans: mouton) van *sheep*

Porc (Frans: zelfde) van *swine*, *pigs*

Ook zuivelproducten waren erg duur. Dit kan men afleiden uit populaire uitdrukkingen zoals 'met zijn gat in de boter vallen', 'land van melk en honing' en liedjes zoals het bekende 'Vier weverkens die zouden ter botermarkt

gaan', waar ze met hun vieren net genoeg geld hadden om samen één pond te kopen 'want de boter die was er zo diere'. Niet toevallig heet de meest prestigieuze open ruimte in het Gentse stadscentrum, naast het stadhuis, de Botermarkt.

Afb. 1: De Gentse Botermarkt voor het schepenhuis van Gedele, later stadhuis, pal in het centrum in de stad. Tegen het einde van de 17de eeuw veranderde de oude naam, die gewoon 'Plaetse' was, in Botermarkt. Een merkwaardige getuige van tijden waarin boter een luxeproduct was.

De in onze ogen ongelooflijk hoge kostprijs van kwaliteitsvoedsel was het gevolg van lage productiviteit in primitieve omstandigheden waarin talloze endemische en epidemische ziekten een grote rol speelden. De grote landbouwrevolutie die in de USA startte in het laatste derde van de 19de eeuw, bracht daar verandering in. In onze streken kenden we sindsdien enkel een hongersnood in het laatste jaar van W.O. I. Alle doemdenkerij ten spijt, stijgt de voedselproductie actueel, wereldwijd, sneller dan de bevolkingsaan groei.

Het is een complexe materie, die in de jongste jaren steeds meer belangstelling krijgt. De spagaat tussen, enerzijds de zorgen waarmee de teergeliefde 'pet animals' (koosdiertjes) omringd worden, en het massale gebruik anderzijds van dieren in de voedingsindustrie, ooit veeteelt genoemd, is enorm. Dieren worden gebruikt, ook door de vegetariër. Ze bestaan in toenemende mate enkel bij de gratie van de mens, als huisdier en evengoed in stukjes overgebleven natuur, natuurreservaten, die we hen laten en die zorgvuldig beheerd worden door zeer gemotiveerde mensen en verenigingen. Ook deze natuur wordt door al die ingrepen onvermijdelijk cultuur. Zorgvuldig gecultiveerde illusie van natuur.

Graag vestigen we ook de aandacht op twee inspirerende werkjes, echte 'eye-openers' in deze materie. De titels alleen al: In *Mensendier*, of *Mens & Dier* (Arbeiderspers, 2009) van de Nederlandse historica Amanda Kluvelde, heet het eerste hoofdstukje *Mensen en andere dieren*, het tweede *De Holocaust op je bord*. Hal Herzog, Amerikaans (mensen-)psycholoog, ontrafelt onze dikwijls tegenstrijdige relaties met dieren in *We aaien ze, we haten ze, we eten ze* (Uitg. Ten Have, 2011, oorspronkelijk: *Some we love, some we hate, some we eat*), met als ondertitel *Waarom logisch denken over dieren zo lastig is*.

In de geplande reeks ligt de nadruk iets meer op de medische (veterinaire) kant van het verhaal en zijn de voorbeelden zoveel mogelijk afkomstig uit het lokale volksleven.

VAN VETERINAIR EN PAARDENMEESTER VIA VEEARTS TOT DIERENARTS

EEN ETYMOLOGISCH KIKJE IN DE EVOLUTIE VAN DE DIERGENEESKUNDE ALS SPIEGEL VAN (OVERWEGEND) MENSELIJK WELZIJN

Van Mensen en Dieren: Deel 1

Luc Devriese

48

Samenvatting

In meerdere talen weerspiegelen de wisselende namen gegeven aan de geneeskunde van de dieren en haar beoefenaars belangrijke verschuivingen. Meestal hebben deze te maken met de diersoorten die van overheersende betekenis waren in bepaalde perioden. De termen veterinarius, mulomedicus (muilezelgenezer) en hippiater (paardenarts) ontstonden in de Latijn en Grieks sprekende wereld waarin, ezels, muilezels, muildieren en paarden heel belangrijk waren. Last- en trekdieren (Latijn: veterina) verrichtten de zware arbeid die de mensen voordien eigenhandig of met primitief handgereedschap zelf moesten uitvoeren. Ze droegen aanzienlijk bij tot de vooruitgang van de mensheid. De veterinarius kon hierbij een steentje bijdragen, in de eerste plaats als 'muilezelverzorger' en in zekere mate ook als medicus veterinarius, als (overwegend) muilezelheler.

Paarden speelden een beslissende rol in de oorlogsvoering. Het ridderwezen ('ridder' afgeleid van 'ruiter') bereikte in de middeleeuwse samenleving een hoge status. Het paard, het paardrijden en alles wat er bij hoort, bleven hoog in aanzien ook nadat de militaire betekenis van deze dieren verdween. Dit zien we in termen als maarschalk (maréchal, oorspronkelijk paardenverzorger - staljongen) en paardenmeester, Pferdarzt in het Duits.

In de 20ste eeuw werd de benaming veearts (arts: uit het Grieks archos en iatros: leidend genezer) populair. Dit reflecteerde een grote verandering in de maatschappij. Kwaliteitsvoedsel werd meer algemeen verkrijgbaar en goedkoper door verbeterde productiemethoden in de landbouw en de sterk uitbreidende veeteelt waarin de veearts een belangrijke rol had.

Verhoging van de levensstandaard leidde er toe dat het mogelijk werd veel zorg (en geld) te besteden aan 'niet-productieve' dieren, aan de gezelschapsdieren. Dierenwelzijn werd actueel in een tijd overheerst door massale industriële veehouderij. Het is in deze context dat de veearts veranderde in dierenarts.

In het Frans en het Engels en in mindere mate in het Duits en het Nederlands bleef de term veterinaire (vétérinaire, veterinarian, Veterinär) in gebruik. Deze benaming werd actief gepropageerd door de laat-18de en vroeg 19de-eeuwse stichters van de eerste scholen voor diergeneeskundig onderwijs en de eerste verenigingen van gediplomeerden in dergelijke instellingen. Wellicht waren zij zich niet bewust van de etymologie van deze schijnbaar niet-diersoort specifieke benaming, ontstaan in de Romeinse tijd: betrekking hebbend op lastdieren (pakezels, muilezels en muildieren vooral). Eigenlijk is het jammer dat niemand daarvan nog weet heeft. De enorme rol die deze nederige dieren ooit speelden in de verlossing van het mensdom van slafelijke arbeid, en wellicht ook van slavernij zelf, blijft zo goed als onbekend.

Inleiding

Hedendaagse dierenartsen behandelen een brede waaier van diersoorten en huisdierrassen. Domesticatie en voortdurende selectie veranderde hun uitzicht en gedragingen aanzienlijk. Het lijkt bijna onbegrijpelijk dat zowel de piepkleine Chiwawa als de grote Deense Dog uit een en dezelfde diersoort afstammen, de wolf, en dat deze ongelooflijke variatie bekomen werd door aangehouden selectie zonder enige genetische manipulatie. Doorheen de tijd veranderde het diergeneeskundig handelen aanzienlijk en dat heeft niet enkel te maken met de vooruitgang van de geneeskunde, maar ook met de aard van de door de mens als huisdieren gehouden soorten.

In deze bijdrage gaan we op zoek in de geschreven geschiedenis vanaf zo ongeveer 2000 jaar geleden naar de grote lijnen van het diergeneeskundige bedrijf en naar de termen die daarvoor gebruikt werden. We merken dat deze belangrijke veranderingen in het menselijk welzijn weerspiegelen. We zijn getuige van een evolutie vanuit een toestand waarin veel mensen, of zelfs de meesten in de 'beschaafde' antieke culturen, in slavernij leefden, naar de actuele situatie waarin veel, of zelfs de meeste mensen levend in welvarende landen het zich kunnen veroorloven veel zorg te besteden aan hun gezelschapsdieren. Ze kunnen zich zelfs engageren in dierenrechtenactivisme en...

ze betalen de soms aanzienlijke bedragen die gesofisticeerde diergeneeskundige behandelingen van hun lievelingsdieren met zich meebrengen. Gezien de complexiteit van het onderwerp beperken we ons tot linguïstische aspecten ervan. Nog een bijkomende beperking ligt in de onderzochte talen: de onze en de buurtalen.

Veterinarius: verzorger van lastdieren

Veterinair draagt nog de vorm van bijvoeglijk naamwoord in zich, afgeleid van het Latijnse medicus veterinarius. In het Nederlands is het als zelfstandig naamwoord enkel goed verspreid in de volkstaal: de 'vetrinairs' zus en zo. Het Engels kent de veterinarian als beroepsnaam, dikwijls afgekort tot vet. Men heeft het over the vets. De adjectiefvorm is veterinary. In het Frans is de Latijnse bijvoeglijke woordvorm nog goed herkenbaar: zowel le médecin vétérinaire als le vétérinaire zijn courant.

In de Romeinse samenleving werd het buitenleven en de landbouwwitbating hoog geacht; denken we maar aan de villa's, die eigenlijk kunnen beschouwd worden als 'herenboerderijen'. Verhandelingen over de technische aspecten van het bedrijf waren populair. Zo zal het wel geen toeval zijn dat het woord veterinarius voor het eerst te lezen valt in de meest uitgebreide daarvan in de klassieke tijd: het werk 'De re rustica' van Columella (ca. 60 NC). De term heeft er echter geen betrekking op geneeskundige dierzorg, maar op diervoorzorg, kweek, voeding, etc., maar dan wel van 'lastdieren' (beasts of burden, bêtes de somme). Dat waren in het Middellandse Zeegebied in hoofdzaak ezeltjes voor vervoer op de rug (pakdieren), muilezels en muildieren (kruisingen met paarden) voor het trekken van karren en sleden (trekdieren). Veterinarius is afgeleid van veterinum (lastdier, ook veterinus en veterina geschreven). De etymologie van veterinum zelf lijkt onzeker. Het is ofwel een contractie uit vehere (trekken) zoals in vehikel (Littré, 1877, Dictionnaire de la Langue française) of, zoals in recentere werken aangegeven, een afleiding van vetus (oud), zoals in veteraan. 'Oud' zou dan moeten betekenen: te oud voor ander werk (militair of wedrennen) of, waarschijnlijker toch, oud, vol-groeid genoeg om te kunnen trekken (Dictionnaire historique de la langue française, 1992; Chambers Dictionary of Etymology, 1988; Klein's Comprehensive Etymological Dictionary, 1971). Hoe het ook zij, over de connotatie met lastdier kan geen twijfel bestaan.

Het duurde niet lang tot de medicus veterinarius op de proppen kwam, in inscripties van huizen of grafmonumentjes bvb., naast de medicus jumentarius (eveneens in verband met lastdieren), de medicus pecuarius (runderen) en zelfs de medicus equarius (paardenheler). Maar rond de Middellandse Zee was de mulomedicus ongetwijfeld de belangrijkste. Deze term mag er bijna als een synoniem van het blijkbaar minder gebruikte medicus veterinarius beschouwd worden. Muilezels waren uitermate belangrijk, niet enkel voor

het dagelijkse werk op het land, maar ook in de oorlogsvoering. Ze waren van doorslaggevende betekenis in de welbekende veroveringspoging door Hannibal die met (slechts enkele) olifanten en vooral veel ezels en muilezels over de Alpen en de Apennijnen trok (3de eeuw VC). De uitermate goed georganiseerde Romeinse legers kenden echter eveneens de waarde van logistiek, met ezels en ezel-paard kruisingen als belangrijkste element (afb. 1). Nog niet zodanig lang geleden, tijdens de slag om Monte Casino (1944), een welbekende zware episode van wereldoorlog II speelden ze een belangrijke rol en... betaalden er een hoge tol.

Afb. 1: Zo worden veterina gemaakt. Muilezels zijn (zelf vrijwel steeds onvruchtbare) kruisingen tussen paardenhengsten en ezelmerries. De zeldzamere muildieren zijn de vrucht van paardenmerries en ezelhengsten.

De rol van de lastdieren in de evolutie van de het menselijk welzijn is zwaar onderschat, wordt zelfs nauwelijks vermeld. Nochtans waren zij het die, althans in het grootste deel van de wereld waar ze bekend waren, de mensen verlost van de zwaarste slafelijke arbeid, waartoe deze sukkel volgens de bijbel na de zondeval en de verdrijving uit het Aards Paradijs veroordeeld waren. Zonder deze dieren moesten - transport over water buiten beschouwing gelaten - vrouwen zowel als mannen alles zelf dragen en vervoeren, op hun schouders, rug, hoofd, onder hun eigen armen. Tijdens de lange weg van eerste armzalig groeiende en schaars gezaaide of geplante gewassen naar een behoorlijk ontwikkelde landbouw, begonnen trekdieren hulp te leveren om primitieve ploegen met metalen ploegschaar te trekken.

Ze hielpen grote delen van de menselijke bevolking verlossen van de slavernij, algemeen aanwezig in de Romeinse samenleving en tijdens de vroege middeleeuwen. Mensen werden gehouden door, waren eigendom van de heren en hun families op nagenoeg dezelfde wijze als de huisdieren. Zij hoorden bij het mancipium of dominium (domein, afgeleid van domus, huis), vandaar

de domesticus ('domestiek' in onze dialecten). Slaven en lastdieren (animaux domestiques, domestic animals, huisdieren) kregen zelfs een gelijkaardige procedure in het Romeinse recht handelend over koopvernietigende gebreken (de actio redhibitoria).

Hierin zou verandering komen. De Franse militaire historicus Lefèbvre des Noëttes publiceerde in 1931 een curieuze geschiedenis van het gespan (l'attelage) waarin hij zover ging te stellen dat het stilaan verdwijnen van de slavernij uit onze streken vanaf de 10de eeuw te verklaren is door de verspreiding in de zelfde periode van het schoudergareel¹. Dit maakt immers een sterk verhoogde trekkracht mogelijk. Hoewel de evolutie van het gespan door Lefèbvre te simplistisch voorgesteld werd², moeten de lastdieren, samen met andere verbeteringen in de landbouwtechnieken daarin een rol gespeeld hebben. Ze namen immers het slavenwerk voor een groot gedeelte over, of juister gesteld: zij namen taken waar die anders onmogelijk konden vervuld worden. De akkerbouw kon zich vanuit de schrale lichte zandbodem verbreiden tot de vruchtbare, maar zware alluviale of leemgronden. Zo hielden ze een waarachtige 'giant leap for mankind' tot stand komen (afb. 2).

Afb. 2: Niet enkel paardachtigen, ook runderachtigen werden en worden ingespannen (Indisch subcontinent, 2000 à 2500 VC). Denk aan het verhaal van Saïdjah en Adinda uit Max Havelaar.

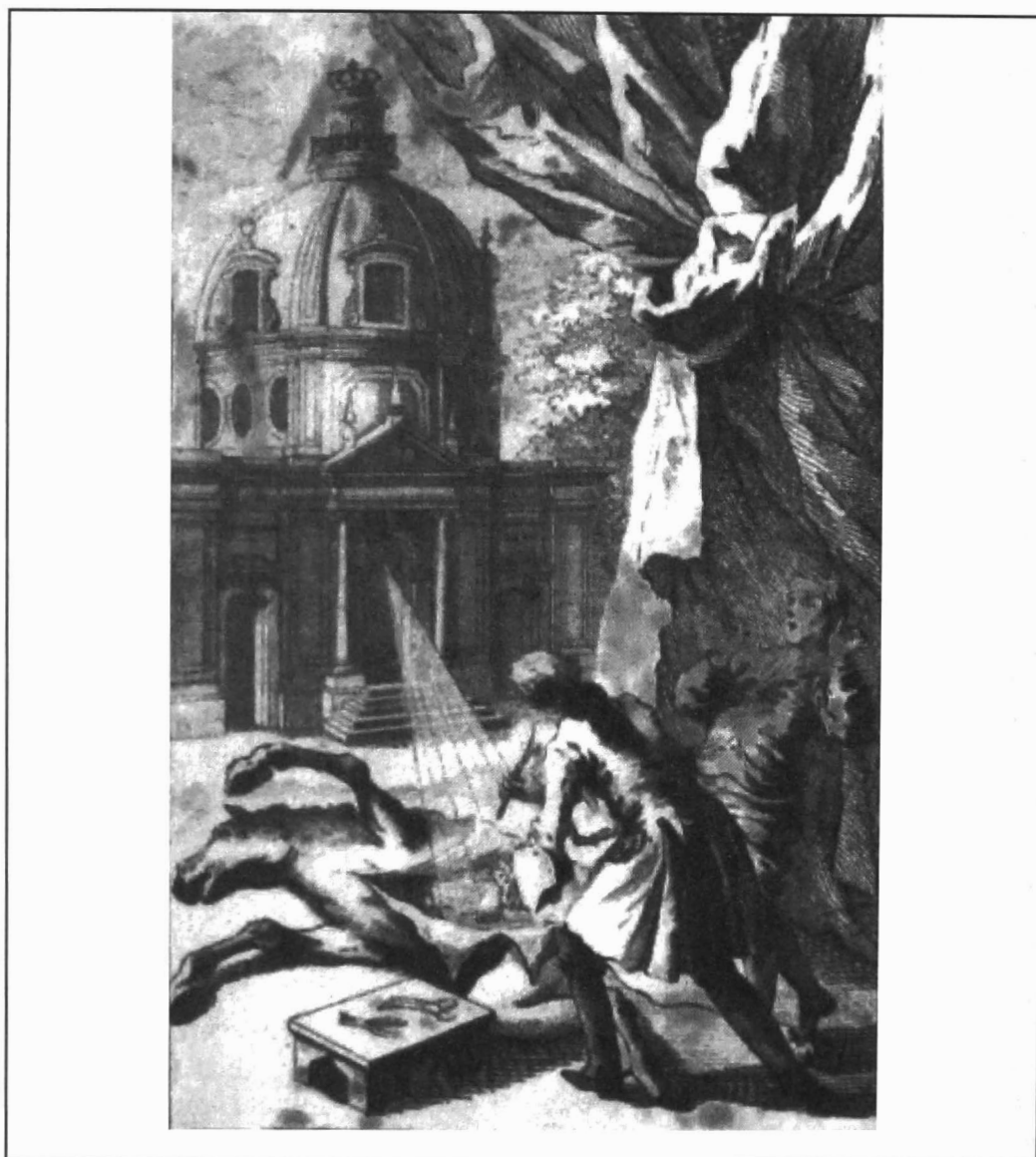
Aan het einde van dit tekstdeeltje over antieke tijden en toestanden, komt het allicht niet meer onverwacht te vernemen dat het eerste volledige diergeneeskundige werk de titel 'Digestorum artis mulomedicinae libri' droeg. Deze 'boeken' (libri) met een 'digest' van de muilezelgeneeskunst (artis, genitief van ars: kunst) werden geschreven door Vegetius (Publius Renatus) tegen het einde van de 5de of het begin van de 6de eeuw NC. Deze auteur publiceerde vooral over technieken van oorlogsvoering en het is in deze context dat zijn interesse voor muilezels moet gesitueerd worden. Vertalingen in het Duits (1532), Italiaans (1543), Frans (1563) en Engels (1748) van dit werk en

van Columella's 'De re rustica' beïnvloedden in hoge mate de verdere diergeneeskundige literatuur van die tijd³.

Dat het menselijk welzijn enorm profiteerde van de introductie van de huisdieren is zonneklaar. De andere zijde van de medaille valt moeilijker te interpreteren en te becommentariëren. Vermoedelijk droegen de meeste eigenaars en verzorgers (de veterinarii!) in die eeuwen veel zorg voor hun kostbare lastdieren. Men probeerde al het mogelijke en het onmogelijke, inclusief witte magie⁴, om de dieren te genezen, terwijl de geneeskunst embryonaal was en veel recepten en 'geneeskundige' interventies in onze ogen primitief, zelfs barbaars lijken. Meestal waren het ervaren herders (schapen in de Vlaamse dialecten) en koeiers (boevers, uit het Oudfrans bouef, bouvier, later geëvolueerd tot paardenknecht). Het waren vooral 'wijze' oude lieden, bijna sjamanen, die dergelijke taken op zich namen. Meerderen onder hen werden uiterst bedreven in verloskundige en chirurgische ingrepen. Bij dit laatste moeten speciaal de veesnijders (castrators) vermeld worden⁵.

Het valt niet mee te achterhalen of genegenheid tot dieren belangrijk was in die tijden toen de meeste mensen in levensomstandigheden verkeerden die niet zelden precair waren en geen fantasietjes toelieten ten bate van huisdieren die in zekere mate zelfs voedsel-competitief konden zijn. Toch bestaan er aanwijzingen voor. Een bekend type sprookjes verhaalt hoe oude nutteloos geworden ezels die door hun meestal rijke eigenaars buiten gegooid waren, er op een of andere manier in slaagden de aandacht van hun vroegere meesters op hun lot te trekken, waarna ze een goed pensioen (en pension) kregen. Deze verhaaltjes werden verteld over Perzische koningen, over de blinde Byzantijnse keizer Theodosius en over zowel Karel de Grote als Karel V. Het 'oude ezilverhaal' was een vaste waarde onder de vele volksvertellingen over deze 'Keizer Karel'⁶. Bekender en mooier nog is het verhaal van de vier Bremer stadsmuzikanten, in opstand gekomen en weggevlucht van hun slechte meester.

Veel en veel belangrijker dan dat lijkt toch de rol van de huisdieren in dienst van de mens. De veterinarii verzorgden de lastdieren omdat ze nuttig waren. *Vétérinaire* (art *vétérinaire*) werd in de 16de eeuw vanuit de Latijnse bronnen geïntroduceerd in het Frans (*Dictionnaire historique*, 1992) en het woord *veterinarian* verscheen in 1643 voor het eerst in een Engelse tekst (*Chambers Dictionary of Etymology*, 1988). In Groot Brittannië werd de term *veterinary* tijdens de eerste decennia van de 19de eeuw gepromoot omdat hij 'geleerd' klonk en de gediplomeerden van de toen gestichte veeartsenijscholen (Londen, 1791; Edinburgh, 1823) zich daarmee konden onderscheiden van de hoefsmeden en anderen die vanouds als dierhelers optraden (afb. 3). De hoefsmeden in het bijzonder waren meestal geletterd, maar zij hadden geen noties van Latijn⁷.

Afb. 3: Een schitterende illustratie van de geest van de verlichting waarin de eerste veterinaire scholen tot stand kwamen: *lumen a lumine*. Uit het majestueuze (protserige?) gebouw van de wetenschap schijnt het licht van de kennis op de opengelegde ingewanden van paard en verlicht van daaruit de geest van de onderzoeker. De onwetendheid wendt zich verschrikt af. Frontispice bij *Elemens d'Hippiatrique*, 1751, van Claude Bourgelat, stichter van de allereerste veterinaire scholen (Lyon en Alfort-Parijs) en zelf medewerker aan de encyclopedie van Denis Diderot en Jean le Rond d'Alembert.

De veronderstelde algemene betekenis van de term 'veterinair' die te maken zou (kunnen) hebben met allerhande diersoorten, was wellicht een factor die meespeelde in deze keuze. Niemand scheen zich bewust van de etymologie zoals hierboven aangegeven.

Een verdere term die populair werd was en nog steeds is in de Angelsaksische wereld, is de *veterinary surgeon*. *Surgeon*, afgeleid van de middeleeuwse *master surgeon*, is homoloog met onze chirurgijn en meester chirurgijn en chirurgijn - barbier. Deze 'ambachtslieden' waren dikwijls vermaard om hun handigheid. De benaming is afgeleid van het Griekse *kheirourgia* (χειρουργία

‘handwerk’, van kheir, hand en ergon, werk). Verschillende (humaan-medicische) chirurgijnen volgden cursus aan de eerste scholen voor diergeneeskunde en ze droegen bij tot het succes van deze jonge instellingen⁸. Noteer dat medicus uit dezelfde woordstam afgeleid werd als ‘mediteren’. In die tijd werden de medici niet verondersteld hun handen vuil te maken aan mensen, laat staan dieren.

Hippiater, maarschalk, paardenmeester

Muilezels behoren tot de Equidae familie (de paardachtigen), maar dat was niet de reden waarom de titel van de (tweede) Franse vertaling van Vegetius werk over ‘muilezelgeneeskunde’ door Saboureux de la Bonnetterie (1783) veranderde in ‘L’art vétérinaire ou l’hippiatrique de Vegetius Renuatus’. De standing van het paard was immers allesoverheersend geworden en dit brengt ons bij de Griekse hippiater (hippos - paard, iatrein - helen: paardenezer). De term is oud en was in de antieke wereld veel meer verbreid dan zijn Latijnse tegenhanger medicus equarius. Werken verschenen waarin het paard alles domineerde. Dit kan men onder andere afleiden uit de titel ‘Hippiatrica’, de meest veelomvattende Byzantijnse compilatie (9de of 10de eeuw NC) van Griekse diergeneeskundige teksten die tot in die tijd bewaard bleven.

Paarden werden hoog geacht in de Grieks - Helleense wereld. Talrijke prachtige kunstwerken getuigen hiervan. Wagenrennen waren enorm populair. In de West-Europese wereld groeide het belang van de ruitery in de oorlogsvoering vanaf de tijd van Karel Martel (slag aan de Berrerrivier bij Narbonne, 737) tot dit in de eerste eeuwen van het tweede millennium een geïnstitutionaliseerd onderdeel werd van het feodale bestel. Hierin moest de vazal dienst verlenen door o.a. deelname aan de equitatio of cavalcata, de krijgsexpedities of escortes van zijn leenheer⁹. De wetenschappelijke naam van het paard *Equus caballus*; caballus (waaruit cheval, cavalcade, etc.) is de soortnaam en onderscheidt het paard van de ezel (*Equus asinus*) en andere paardachtigen. Het stijgend belang van de ruitery was in belangrijke mate het gevolg van de introductie van de breidel en de stijgbeugel. De breidel hield het paard beter in bedwang en dank zij de stijgbeugels bleven de zwaar gepantserde ruiters (hopelijk) in het zadel tijdens de heftige man-paard clashes, vast onderdeel van middeleeuwse veldslagen.

Het voetvolk werd als minderwaardig beschouwd, ook al konden dergelijke eenheden met hun booggeschut zware verliezen toebrengen aan de vijand. Zij vormden de infanterie. Deze term is afgeleid van infans (kind), waarbij moet vermeld worden dat ‘kind’ in de middeleeuwse betekenis duidt op iedereen die niet op zich zelf kan staan, dus ook op volwassen onvrijen. In de ridderwereld kwam dit neer op elkeen die zich geen paard kon veroorloven. Het laat-14de-eeuwse Kerelslied uit het Gruuthuse handschrift, ontstaan in aristocratisch milieu tijdens of na de opstanden van stedelijk en boerenpro-

letariaat in Vlaanderen, geeft een idee van het meerderwaardigheidsgevoel van de ruters (ridders) tegenover 'de kerels' (de ruwe boerenkinkels) die 'van quader aert' zijn, want 'si willen de ruters dwinghen'¹⁰. Tegenover de ook letterlijk laag gepositioneerde infanterieman stond, of liever, zat hoogverheven, de ridder (ruiter, Ritter, chevalier). Tot in de dagen van Don Quichote op zijn arme Rosinante (1605 en 1615) werd het ridderschap (Eng. chivalry) geassocieerd met idealen van eer, grootmoedigheid en hoofse liefde. Ook nu heeft men het nog wel eens over 'hare cavalier', al denkt niemand daar nog aan een paard bij...

Afb. 4: *Op perfecte rijpaarden in een (voor hen) perfecte wereld: John and Sophia Musters riding out at Colwick Hall (George Stubbs, 1777, privé collectie). Stubbs (1724 -1806), 'equestrian painter' en 'animalier', een van de beste 18de-eeuwse Engelse schilders, bestudeerde zijn leven lang het paard en publiceerde een hoog geprezen Anatomy of the Horse (1766).*

Dit alles verklaart ruimschoots het hoge prestige van het paard (afb. 4) en van allen die daar beroepshalve mee bezig waren. Een uitzonderlijk voorbeeld daarvan is de term maarschalk (Frans: maréchal) in zijn relatie met de dierverzorging en diergeneeskunde. Hij is samengesteld uit mare (paard, zoals ook in merrie) en schalk (jongen, zoals in schalks). Oorspronkelijk was dit inderdaad een jonge paardenknecht, maar de titel maakte een ontstellende klim tot die van de hoogste in rang in de legerleiding. Het eerste Nederlands-Latijns woordenboek gepubliceerd door Kilianus (Cornelis Abts van Kiel) in 1574 (vermeerderd in 1599) vinden we maerscalck vertaald als (1) paardenverzorger, omschreven als minister (dienaar) equorum, qui ferreos calceos (ijzeren schoenen) adfigit (bevestigt) et jubas (manen) et caudam (staart) comit (verzorgt); (2) als hoefsmid, faber ferrarius en (3) als medicus equinus,

veterinarius. Hieruit mag afgeleid worden dat het verschil tussen de groom (paardenverzorger), de hoefsmid en de paardengenezer in die tijd niet evident was (afb. 5 en 6).

57

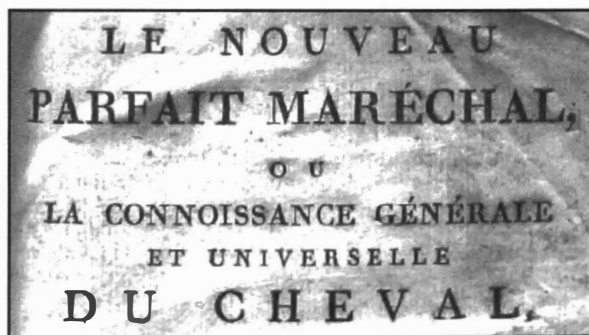
Afb. 5: Paardenknecht (maarschalk of veterinaris) met zonderling verzorgd luxepaard. Detail uit een schilderij van Roelant Savery (Kortrijk 1576 – Utrecht 1639), vanaf ca. 1604 schildert aan het Praagse hof van keizer Rudolf II.

Afb. 6: Het belangrijkste instrument van de kundige 17de- eeuwse paardenmeester hangt aan zijn gordel. Na het paard zal hij zich ook nog bekommeren om de koe en de schapen. De alamblek en de mortieren tonen dat hij beslagen is in de receptuurkunst (gravure uit *Boutique à remèdes*, Brussel 1672).

Opnieuw bracht de hoge standing van deze diersoort, grote liefde en zorg met zich mee. Soms nam dit uitzonderlijke proporties aan, zoals in sommige grooming praktijken en in 'esthetische chirurgie'. Veterinaire teksten handelden quasi uitsluitend over paarden. Typisch was dat de aandacht voor andere diersoorten zich beperkte tot een tiental bladzijden over runderen, samen met enkele over ziekten van schapen, geiten en varkens, toegevoegd aan het einde van dergelijke werken. Honden, vooral jachthonden, konden op meer attentie rekenen. Hun pracht wordt geïllustreerd in de hoofdstukken uit de kronieken van Jean Froissart over Gaston Phoebus, graaf van Foix (Pau, Zuid-Frankrijk), die een vermaarde 'Livre de Chasse' samenstelde (1387-1388). Ook de jachtvalken in de teksten en de illustraties in het werk van de geleerde Hohenstaufen keizer Frederick II van Sicilië (1194-1260) 'De ars venandi cum avibus' (Over de kunst van het jagen met vogels) zijn beroemd.

Dit alles speelde zich af in een periode tussen 1250 en 1762, die in de Duitse veterinaire-historische literatuur de 'Stallmeisterzeit' genoemd wordt¹¹. Het eindpunt wordt hier enigszins arbitrair gelegd bij de stichting van de eerste veeartsenijschool (Lyon) en de start in 1250 is gemarkeerd door de publicatie van Jordanus Ruffus (Ruffo of Rosso) van het eerste West-Europese werk over paardenkunde en paardengeneeskunde. Deze Ruffus was imperialis (keizerlijke) marescallus major aan het hof van de hoger vermelde Frederik. Het werk dat bekend werd als *De medicina equorum*, had initieel geen titel, maar het werd, typisch voor die tijd, omschreven met het 'incipit': *Incipit liber* (hier begint het boek) *maescalcie, marestalle ...ipatorie*. Deze teksten werden veelvuldig gekopieerd en de recepten doken op in tal van volksremedies. De 'veeartsenijkunst' steunde tot in de 18de eeuw zwaar op deze Ruffus¹².

Afb. 7 De maréchal was tot aan het einde van de 18de eeuw de standaardterm voor de paardenkundige - paardenarts (detail uit het titelblad van 'Le nouveau parfait maréchal' van de Garsault, 5de uitg., Parijs, 1797; collectie Museum Diergeneeskundig Verleden, Merelbeke).

Gelijkaardige teksten met analoge titels verschenen in manuscriptvorm en in druk tot in 1568 toen *Quod veterinaria medicina...* van Giovanni Philippo Ingrassia, filosoof en medicus, in Venetië gedrukt werd. Dit innovatieve werk was de eerste publicatie die de term veterinaire geneeskunde promootte. Het zou gevolgd worden door talrijke anderen, maar tot het einde van de 18de eeuw hield de maréchal stand in de toen toonaangevende Franse literatuur (afb. 7). Belangrijke en veelvuldig verspreide boeken over paardenkunde en

paardengeneeskunde droegen als titels 'Le Parfait Maréchal' (1664, Jacques de Solleysel) en 'Le nouveau parfait Maréchal' (1741, François de Garsault).

In Frankrijk en bij ons bleef de benaming maréchal ook behouden in de 19de eeuw, specifiek voor individuen zonder academische opleiding die in de uitoefening van de diergeneeskunde officieel toegelaten werden. Zij konden een patent daar toe kopen of een diploma van maréchal vétérinaire behalen. In andere landen werden gelijkaardige systemen geïntroduceerd. Opnieuw was de connotatie diergeneeskunde - paard evident. Veel of zelfs de meeste beoefenaars van de paardengeneeskunde waren trouwens hoefsmeden of zonen van hoefsmeden (in het Frans: maréchal ferrant, 'fer' is hoefijzer). Dit tweederangsdiploma werd in Frankrijk spoedig afgeschaft, maar in andere landen bleef het veel langer bestaan¹³. In België mocht de maréchal vétérinaire verder blijven werken ook nadat de eerste studenten met overheidssteun konden afstuderen in de Franse veterinaire scholen (vooral Alfort) of later in Utrecht (1821) en vanaf 1836 in Kuregem bij Brussel (afb. 8). Hun situatie werd in 1852 geregulariseerd via een examen dat later niet meer herhaald werd¹⁴.

59

Afb. 8: Kliniek van de Ecole vétérinaire in Kuregem (Brussel) in de tweede helft van de 19de eeuw. Litho van Emile Seeldraeyers (Gent, 1847 - Brussel, 1933). Het monumentale originele schilderij uit 1884, eveneens van zijn hand, hangt nu op een ereplaats in de naar Sart-Tilman (Universiteit Luik) verhuisde Franstalige faculteit.

In het Nederlands werden deze figuren, net als de officiële gegradueerden, paardenmeester genoemd. De benaming is nog steeds in gebruik in landelijke streken, ook al hebben de meeste van deze 'meesters' al lang weinig of niets meer te maken met paarden. De naam gaat tot minstens de 17de eeuw terug, toen in hekserijprocessen sommige beschuldigten als paarden-

meester omschreven werden¹⁵. De benaming is gerelateerd met de notie 'meester' uit de middeleeuwse ambachtswereld. Meester (en uiteraard ook de huidige master) is een contractie van magister, afgeleid van magis (meer, meerdere). Deze meester valt zonder moeite te onderscheiden van de prestigieuze Magister equitum, zoals bvb. de Master of the Horse in het United Kingdom, hoge dignitaris en derde in rang aan het koninklijk hof. Ook mogen ze niet verward worden met de slecht befaamde poester (Nederlands-Vlaams), Pfuscher (Duits) or maquignon (Frans), bedreven in het oppeppen voor de verkoop van ondeugdelijke knollen, zwakke plekken zorgvuldig verbergende, of erger.

Veearts, artist en expert

In het Nederlands was de term veearts tot in het laatste kwart van de vorige eeuw algemeen in gebruik. Het woord arts is afgeleid uit het Griekse archos (leider) en iatros (genezer): archiatros. Dat was een titel in gebruik aan het Byzantijnse en, in navolging daarvan, aan Karolingische hof en betekent 'hoofdgenezer'.

In onze streken kon de veearts echter niet concurreren met de paardenmeester (in het Duits Pferdarzt of, minder prestigieus Ross-Arzt) tot ver in de tweede helft van de vorige eeuw. Veehouders haalden de paardenmeester er bij om hun koe te verlossen. Vele dierenartsen waren tot in de twintigste eeuw overigens allerminst happig op het rundveecliënteel. Ze beschouwden dit als minderwaardig. De term veeartsenijkunde verscheen voor het eerst in druk in 1798 - 1804 (Woordenboek der Nederlandsche Taal, 1954). Dit viel samen met de stichting van de eerste scholen. De veterinaire faculteiten van Utrecht (1821) en Gent (1934) startten beiden als veeartsenijschool.

In het Duits werd de analoge term Vieharzt (Vieh en Arzt) nooit zo populair, alleszins niet in de officiële nomenclatuur. De aanduiding Vieharzneyschule werd al in de laat-18de-eeuwse stichtingsperiode vervangen door Tierarzneyschule. Deze laatste term werd vermoedelijk verkozen omdat Vieh in het Duits veelvuldig gebruikt wordt in scheldwoorden. Paarden werden trouwens niet beschouwd als ordinair Vieh, zoals blijkt uit de titulatuur Pferd- und Vieharzt.

Uitzonderlijk weerspiegelden in vroegere tijden beroepsnamen de zorg voor andere dieren dan paarden. Sommige lieden werden aangeduid als koe-meester in de reeds aangehaalde 17de-eeuwse heksenprocessen. Deze lieden hadden geen hoge standing. Ze bleven min of meer verdacht, werden zelfs gevreesd omwille van hun veronderstelde geheime kennis en mogelijke magische krachten. Dat was ook het geval met de Duitse Kue arzt¹⁶ en de Engelse cow leech (uit het Oud Engels læce: healer, læcnian: genezen). Deze lui werden soms, wellicht ironisch, aangeduid als cow-doctor. De castrator speelde een gelijkaardige rol¹⁷.

Een nogal vreemd klinkende benaming die nog lang bewaard bleef in sommige Vlaamse dorpen aan de taalgrens (Brakel, Vollezele, Hageland) en in Wallonië, was *artiest*. Meer dan waarschijnlijk is dit afgeleid van de titel gegeven aan eerste veterinaire gegradueerden in Frankrijk. Deze kregen het 'brévet de privilégie du Roi en l'art vétérinaire'. *Artist* komt van van *ars - artis* (Latijnse Genitivum), in dit geval *artis veterinariae*. Dit betekent: in de veterinaire kunst, kunst in de zin van 'kennis'. Na de Franse revolutie en in de eerste decennia van de 19de eeuw werden de diplomahouders officieel aangeduid als *artiste vétérinaire* in Frankrijk, België en Nederland, misschien omdat ze zichzelf niet als *medici* konden (of mochten?) betitelen¹⁸. Slechts later in dezelfde 19de eeuw veranderden de *artistes vétérinaires* in *médecins vétérinaires*. Beide titels onderscheidden hen van de 'leken', hoefsmeden en anderen, die feitelijk hetzelfde beroep uitoefenden. Misschien is het wel te betreuren dat deze 'artiesten' uit de spreektaal verdwenen ergens halfweg de vorige eeuw.

Nog een andere populaire aanduiding in Vlaanderen rond diezelfde tijd was *expert*. Deze term ontstond vanuit de functie van gerechtsdeskundige (*expert*), een taak die voorbehouden was aan de gediplomeerde veterinairen. De meeste zaken waarin dergelijke expertise vereist was, golden betwistingen over 'verborgen' en derhalve potentieel koopvernietigende gebreken: de *actio redhibitoria* in verband met wat in de meestal Franstalige literatuur aangeduid werd als *vices rehibitrices*. Andere officiële taken waarmee de gediplomeerden - en alleen zij - belast werden, hadden betrekking op de vleeskeuring (*expertise des viandes*), preventie en de bestrijding van de besmettelijke ziekten, de grote 'plagen'. De experts handelden in deze als 'veearts van het gouvernement' of 'rijksveearts'. Hun taak als expert onderscheidde hen meer dan wat anders van hun ongediplomeerde collega's, die bij ziekte uitbraken zelfs beschouwd werden als schadelijker dan de ziekteagentia zelf¹⁹. Een gelijkaardige titel, de *maréchal-expert*, in de Napoleontische tijd gecreëerd om aan de acute behoefte aan deskundige paardenverzorgers in de legers te voorzien, overleefde die periode niet. In sommige landelijke Vlaamse gebieden werd *expert* synoniem van veterinaire en is het woord nog steeds in gebruik.

Succesvolle officieel georganiseerde eradicatiecampagnes van runderpest (late 18de eeuw), bovine pleuropneumonie (19de eeuw), tuberculose en brucellose (20ste eeuw), alle in betrekking met runderen, droegen bij tot de nood aan, en de achting voor op universitair niveau gegradueerde veterinairen. Bovendien had de introductie van therapeutica met wetenschappelijk bewezen activiteit (antibiotica, antiparasitica,...) een enorme impact en ook dat vermeerderde het succes van de beoefenaren van deze tak van de geneeskunde.

De hedendaagse dierenarts beschikt over een breed spectrum aan producten met bewezen efficiëntie. Runderen en, in sommige streken ook schapen, kregen veel aandacht (afb. 9). Varkens en pluimvee moesten wachten op de grootschalige industriële ontwikkeling van die veeteelttak in de tweede helft

van de vorige eeuw vooraleer de veeartsen en vooral de veeartsenijkundige wetenschap op adequate wijze met hun problemen kon omgaan. Efficiënte ziektecontroleprogramma's, waarin vooral vaccinaties belangrijk zijn, droegen bij tot deze ontwikkeling. Zonder dat zou de massificatie, waarin grote aantallen infectie-gevoelige jonge dieren samen gehouden worden, onmogelijk geweest zijn. Noteer dat het woord vaccin afgeleid is van vacca (Latijn: koe). 'Blossom' de legendarische koe van Jenner's melkmeisje, ligt aan de basis van de preventie, de controle en tenslotte de uitroeiing van de gevreesde pokken, de smallpox, bij mensen. Het was de eerste werkelijk grote verwezenlijking van de wetenschappelijk gefundeerde geneeskunde en voorloper van talrijke andere.

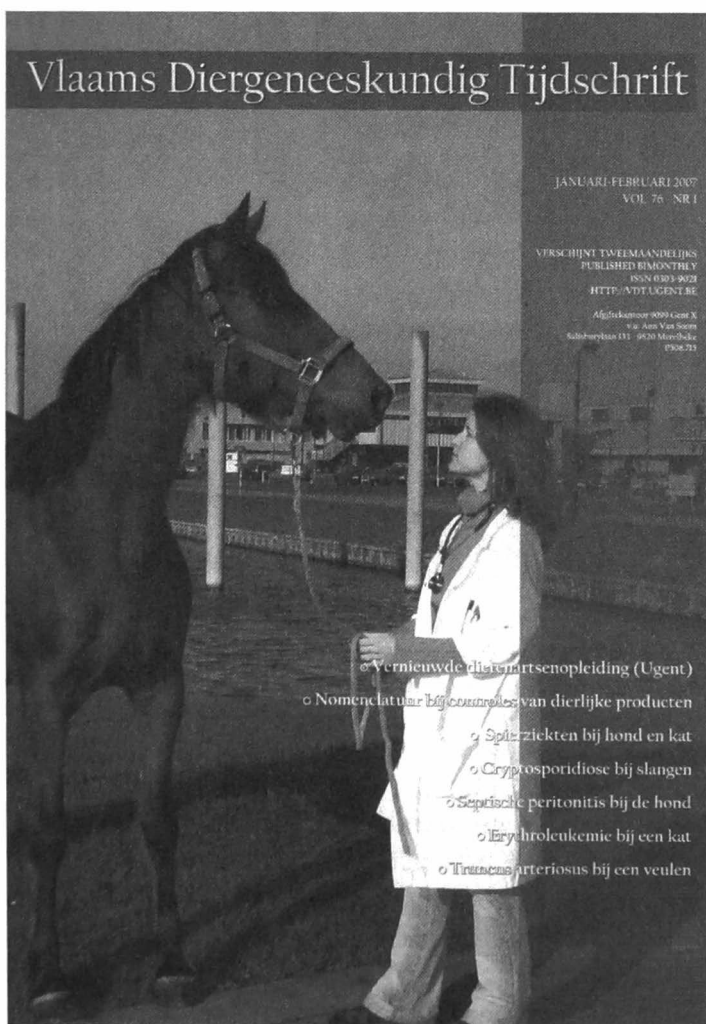

Afb. 9: Uit de tijd dat de koe nog als het ware deel uitmaakte van een boerenfamilie. Een wel heel merkwaardige foto (jaar onbekend) genomen in een onbekend Vlaams (of Waals?) dorp, (fotoverzameling DSMG Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis, Begijnhof, Sint-Amandsberg; met dank aan André Maes).

De evolutie naar schaalvergroting en industrialisering van de veeteelt startte niet veel meer dan een halve eeuw geleden. Gelijktijdig hiermee veranderde de houding van mensen tegenover dieren aanzienlijk. Deze is min of meer gerelateerd met de recente evolutie in de veehouderij. Zijn de levensomstandigheden in dergelijke 'fabrieken' aanvaardbaar vanuit (menselijk) moreel oogpunt. Moraal filosofen onderzoeken de notie 'sentient being' (voelend wezen) geïntroduceerd door Jeremy Bentham (1748-1832) en (humane) psychologen proberen inzicht te verstrekken in de allesbehalve eenvoudige mens-dier verhoudingen²⁰. Dit brengt ons bij een laatste klein hoofdstukje.

De (gezelschaps-) dierenarts

Tot ongeveer het laatste kwart van de vorige eeuw bleef veterinaire geneeskunde nagenoeg synoniem met geneeskunde van de landbouwhuisdieren. Vanaf de zeventiger jaren echter won de geneeskunde van gezelschapsdieren snel aan belang. Paardenpractici bedreven paardengeneeskunde en hun patiënten waren geen trekpaarden of oorlogspaarden meer, maar dieren gehouden voor gezelschap, sport, of zelfs als 'ornament' (afb. 10). Hetzelfde zag men gebeuren met de zogenaamde 'kleine huisdieren' (afb. 11). Aangepaste namen voor onderverdelingen, specialismen and specialisten ontstonden schijnbaar spontaan: vogelgeneeskunde, Kleintierarzt, etc.

Afb. 10. Zo ziet de huidige dierenarts er uit (hier nog als student).

De aantallen 'kleine huisdierpractici' groeiden snel aan en dit verliep parallel met een snelle vervrouwelijking van het beroep. Opnieuw volgde op deze ingrijpende verschuiving een naamsverandering. De dierenarts (companion animal vet) verving de veearts (farm animal veterinarian). Hoewel de term ouder is en al in de eerste helft van de vorige eeuw gepromoot werd door

veterinaire organisaties en universitaire faculteiten, werd de dierenarts pas na de 'explosie' van de geneeskundepraktijk van de gezelschapsdieren de standaardbenaming bij ons. In Duitsland gebeurde die verandering vroeger, zoals we hoger zagen.

Afb. 11. Het luxewereldje waarin de eerste practici voor kleine huisdieren hun praktijk uitoefenden, tenminste als we deze voorstelling van Steinlen mogen geloven. Théophile Steinlen (Vivey, 1859 – Parijs, 1923), de 'meester van Montmartre' en ontwerper van dit juweel, is wellicht de beste schilder van katten ooit.

Het mag wel een paradox genoemd worden dat de inhumane - de term is veelbetekenend - massieve productie van goedkoop vlees, eieren en zuivel, die ook de grootschalige monocultuur van soja, maïs en andere gewassen met zich meebrengt, bijdraagt tot onze (overwegend) welvarende levensstijl en ons toelaat veel zorg en geld te besteden aan ons teergeliefd dierlijk gezelschap. De veearts hielp en helpt de dierenarts aan de kost...

Aan het einde van dit verhaal terugkijkend naar ons startpunt, het lastdier, dienaar van de mensen, dat zijn naam leende aan de ve(he)terinarius, kan men zich afvragen of de gezelschapsdieren van de dierenarts echt verschillen van de ezeltjes en de muilezels van de mulomedicus. In de essentie van hun bestaan verschillen ze niet. Hun leven ligt helemaal in handen van hun meesters, of die nu dierenrechtenactivisten zijn, industriëlen met grote veebedrijven, bruten of gewone luitjes die hun meestal vierpotige huisgenoten

liefhebben en verzorgen. De aanduiding veterinair heeft niets verloren van zijn (vergeten) originele inhoud. Kennis daaromtrent kan de rehabilitatie helpen verwezenlijken van de nederige ezels, muilezels en andere lastdieren die het mensdom verlostten van de slafelijke arbeid en... onze slaven werden.

Noten

- 1 Lefèbvre des Noëttes, R., *l'Attelage. Le cheval de selle à travers les âges. Contribution à l'étude de l'esclavage*, A. Picard, Parijs, 1931 (twee delen).
- 2 Amouretti, M.C., *L'attelage dans l'Antiquité. Le prestige d'une erreur scientifique*, Annales. Economies, sociétés, civilisations, 1991, jg. 46, nr. 1, p. 219-323; Raepsaet, G., *Attelage antique de la Gaule du Nord. Le système de traction par équidé*. Trierer Zeitschrift für Geschichte und Kunst, 1982, jg. 45, p. 215-276; Spruytte, J., *Etude expérimentale sur l'attelage*. Crépin Leblond, Parijs, 1977, pp. 143.
- 3 Dunlop, R. H., Williams, D. J., *Veterinary Medicine. An illustrated History*. Mosby, St. Louis, 1996, p.158, p. 227-228; von den Driesch, U., Peters, J., *Geschichte der Tiermedizin*, Schattauer, Stuttgart, 2003, p. 85-89; p. 135 en 142.
- 4 Braekman, W.L., *Middeleeuwse witte en zwarte magie in het Nederlandse taalgebied*, KANTL, Gent, 1996, pp. 514.
- 5 Van der Linden, R., *Veesrijders in Vlaanderen*. In: *Oost-Vlaamse Zanten*, 1978, jg. 53 nr. 3-4, p. 137
- 6 Lox, H., *Stropdragers en de pot van Olen. Verhalen over Keizer Karel*, Davidsfonds, Leuven, 1999, p. 83, p. 198-199.
- 7 Woods, A. Matthews, S., "Little, if at all, removed from the illiterate farrier or cow-leech": the English veterinary surgeon, c.1860-1885, and the campaign for veterinary reform. *Medical History*, 2010, jg. 54, 29-54.
- 8 Gray, E.A., *John Hunter and veterinary medicine*. *Medical History*, 1957, jg. 1, 38-50.
- 9 Ganshof, F.L. (1957). *Qu'est-ce que la féodalité*, Office de Publicité, Brussel, 3de uitg., 1957, p. 119.
- 10 Heeroma, K. (ed.). *Liederen en gedichten uit het Gruuthuse-handschrift*, E.J. Brill, Leiden, 1996, p. 411-414.
- 11 von den Driesch, U., Peters, J., 2003, p. 85-89; 135 en 142
- 12 Dunlop, R. H., Williams, D. J., 1996, p. 158, 227-228.
- 13 Leclainche, E., *Histoire de la médecine vétérinaire*, Office du Livre, Toulouse, 1936, 247-248, 788.
- 14 Mammerickx, M., *Histoire des maréchaux vétérinaires en Belgique au 19e siècle*. *Annales de médecine vétérinaire*, 1997, jg. 141, 165-173.
- 15 Monballyu, J., *Heksen, hun burenen en hun vervolgers in de Leiestreek. Een sociale benadering van de heksenprocessen te Olsene en te Dentergem in 1660-1670*. *Handelingen*

van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 2003, jg. 57, 123-184.

- 16 Fröhner, R. (1928). Zur tierärztlichen Standesgeschichte. Veterinärhistorisches Jahrbuch 1928, jg. 4, p. 68-77.
- 17 Lane, J., Farriers in Georgian England, in A.R. Michell (ed.), The advancement of veterinary science: The bicentenary symposium series, volume 3: History of the healing professions: parallels between veterinary and medical history, Wallingford, CAB international, 1991, p. 99-117; Hill Curth, L., Care of the brute beast: animals and the seventeenth-century medical market-place. Social History of Medicine, 2002, jg.15, p. 375-92.
- 18 Remacle, L., Dictionnaire Wallon-Français, 2nd ed., Charles Gnusé, Liège en Leipzig, 1839, vol. 1, p. 117; Mammerickx, M., Histoire de la médecine vétérinaire en Belgique. Mémoires de l'Académie royale de Médecine de Belgique, 1967, p. 355-358, 364-365; van der Vliet, M., Dingeman van der Vliet, artiste vétérinaire (1792-1866). Argos, 2003, jg. 3, 362-374; 434-441.
- 19 Leclainche, E., Histoire de la médecine vétérinaire, Office du Livre, Toulouse, 1936, p. 247-248, 788.
- 20 Braeckman, J., Ethiek en het gedrag van mensen tegenover dieren. Een historisch overzicht. Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift, 1996, jg. 65, pp. 178-189 ; Herzog, H. (2010). Some we love, some we hate, some we eat. Why it's so hard to think straight about animals. Harper, New York. In vertaling: We aaien ze, we haten ze, we eten ze. Waarom logisch denken over dieren zo lastig is. Ten Have, Kampen, 2011, pp. 1-326.

VAN STEEKAR... NAAR CARHUUR

Luc Devriese

Tot ergens in de jaren 50 van de vorige eeuw konden Gentenaars, die moesten verhuizen of iets zwaars vervoeren, op de Lievekaai achter het Gravensteen, aan een steekkar (stootkar) geraken om hun last met eigen duwkracht (of die van een sterke vriend of een domestiek...) ter bestemming brengen. De karren werden ter beschikking gesteld door de Stad. Tegen een kleine vergoeding kon men er eentje huren bij de stadsbediende die kantoor hield in een van de huisjes achterin op de foto (collectie DSMG Begijnhof Sint-Amandsberg, ongedateerd, met dank aan André Maes, en aan André Verbeke die ons dat nog allemaal wist te vertellen).

67

Er was, zo te zien, ruime keuze. Voor een occasionele klus, liefst niet al te zwaar en geen brughelling op, kon dat nog vlotjes. In de andere gevallen maakte men liever gebruik van dierlijke trekkracht, bij ons een paard, een hond, elders een ezeltje, een muilezel of een muildier, of met andere woorden van 'veterina'. Deze nederige dieren verlostten de mens van slafelijke arbeid, zoals beschreven in het artikel in deze 'Van Mensen en Dingen' *Van veterinair en paardenmeester via veearts tot dierenarts*.

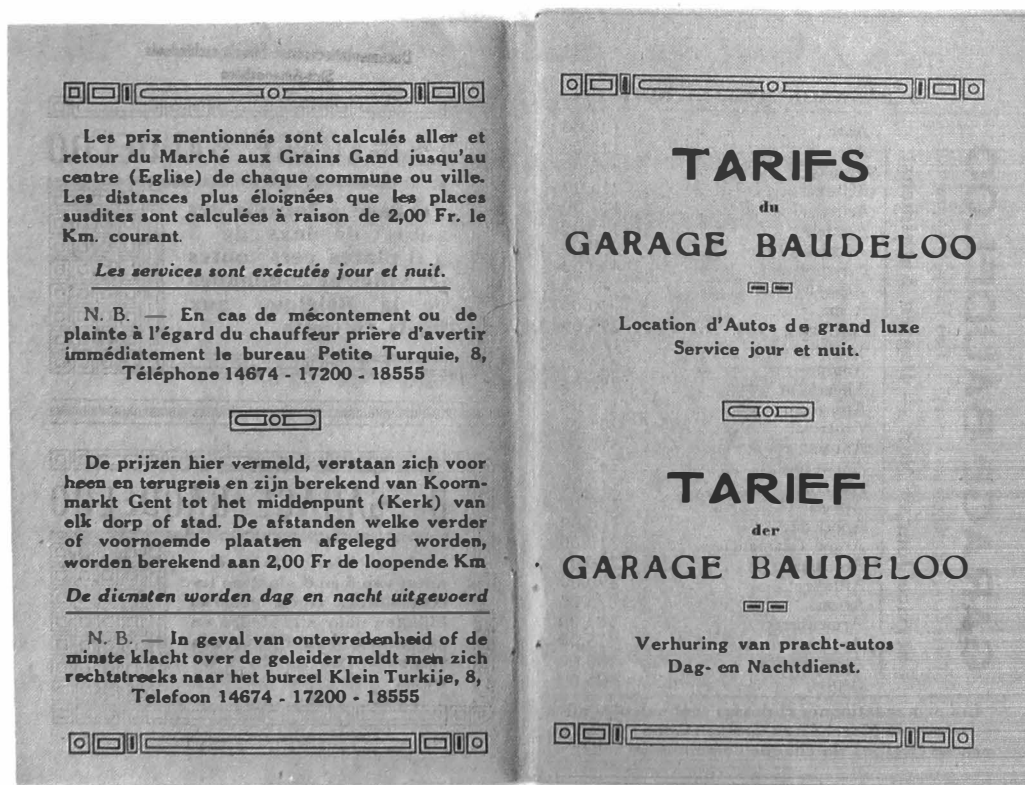
Maar in 2013 trek je naar een **car rental**, al of niet van het merk Car(h)uur, en daar betaal je een forse garantie voor wat in opperbst Vlaams een camionette heet. Dat doe je uiteraard samen met een vriend, die de nodige rijervaring en rijbewijzen bezit... en weg ben je. Na gedane taak en na nauwkeurige inspectie van het gebruikte vehikel terug in de verhuurgarage, volgt de eindafrekening.

Afb. 1: Steekkarren (collectie DSMG Begijnhof Sint-Amansberg, ongedateerd)

Afb. 2: 'steekkarren' anno 2013 ofte Car Rental

Afb. 3: In 1931 kon ook een auto met bijhorende chauffeur (geleider) huren in Klein Turkije bij de Sint-Niklaaskerk ten kantore van garage Baudeloo. Niet minder dan '25 Minerva pracht-autos' stonden ter beschikking. De prijs was ook prachtig: 2 frank per km. Om bijvoorbeeld in Brussel te gaan paraderen moest je 235 franks van toen afdokken (reis heen en terug). Dat was nagenoeg evenveel als het wekelijks minimum bestaansbudget voor twee personen. Een werkloze trok 109 frank per week in dat jaar (tariefbrochure uit de collectie Vliegende Bladen Gent, reeks Handel en Nijverheid, DSMG Begijnhof, Sint-Amansberg).

VAN 'E OEDDEM PEIRDE MEESTER

②

ode an Dr. Plaekvoet.

Ik zie hem-nog passeren,
 Bie 't vaollen van den kuend
 Up zien oedde karrewielen
 In d' Lucht van zien arbeure-Lampe:
 Stake-stief te stampen
 in zien zwāort-besmochte getten
 en met 'e God-vergeten Scheure
 Deur de sleppen, van zien groen-geschoten frak!
 Precies, 'e haolven generaal,
 'e pommelē van stroent-en-sleek
 Maar met 'e woenderlyken kiek:
 Up 't froent van groot-en-kleene Beesten!
 'e personage, zoender-veel Blayaxi,
 Deur droenken van 'e ferme zwiene-reuke
 in zien Bemocheld-beigen Baai:
 met biekans goender Knoppen:
 Boven-up z'n paonen Broek
 Vergoenken, in zien roest-Beschiten Botten!
 Geriengeld lik 'e osse-fier:
 Gebild up 't toptje van z'n neuge:
 om 't Hol-en't gat te ziene...
 van 'e joenge-veje, of van 'e vulle zeuge
 Boordevol patiensie, begaan met zorg-en-minne:
 Klokaf het de Boerinne was: bevlamd
 in 't schimmerlucht van Heure Keirje,
 up d' oedderwetsche Schouwe
 Bie 't blauwe beeld van Onje-Lieve-trouwe:
 Toet-dat Heure beesje kwam....!

VAN E OEDDEN PEIRDE MEESTER

ODE AN DR. PLAETEVOET

Omtaling door Herman Osaer

Ik zie hem nog passeren,
bij het vallen van den avond,
op zijn oude karrewielen,
in het licht van zijn carbeure lamp¹:
kaarsrecht te stampen,
in zijn zwaar bezoedelde getten²
en met een godvergeten scheur
door de sleppen³ van zijn groenversleten frak⁴,
net een halve generaal,
een appelschimmel⁵ van stront en slijk,
maar met een wonderlijk kijk
op het front van grote en kleine beesten:
een personage zonder veel pretentie,
doordrongen van een ferme varkensgeur
in zijn vervuilde beige trui
bijna zonder knopen,

boven op zijn fluwelen broek verzonken,
in zijn roestkleurige door stront bescheten botten.

Geringd lijk een ossedier,
met zijn bril op het topje van zijn neus,
om het hol en gat te zien
van een jonge vaars of van een volle zeug.

Boordevol geduld, begaan (volop bezig) met zorg en liefde,

alsof het de boerin was:
in de vlam van het schemerlicht van de kaars
op de ouderwetse schouw
bij het blauw beeld van Onze Lieve Vrouw,
totdat haar beestje kwam

Naschrift

Dr. C. Plaetevoet studeerde in 1906 af in Kuregem (aan de enige Belgische veeartsenijschool van toen: in die tijd Ecole Vétérinaire). Ondanks de naam 'school' werd de instelling als universitair aangezien, net zoals de Ecoles Spéciales van de burgerlijke ingenieurs en de hogere landbouwscholen.

Plaetevoet vestigde zich in Roesbrugge aan de IJzer bij de Franse grens. Hij bleef ingeschreven als veearts, houder van een geneesmiddelendepot, tot in 1961. Hij moet toen minstens tachtig geweest zijn: echt 'é oedden peirde meester'.

Het gedichtje is van de hand van de toenmalige dienstdoende pastoor van Roesbrugge, pater Declercq, gewezen missionaris. Die schreef 'westhoekpoesie' en andere literatuur onder het pseudoniem 'Djoos Uytendaele'.

(met dank aan Dr. Herman Osaer)

Noten

1. chemische stof waarbij wat water werd bijgevoegd en zo constant licht gaf
2. Fr. guêtres: beenkappen
3. Panden
4. overjas
5. paard

MENSEN & DINGEN GEFLITST:

PAARDENTREKKRACHT

Luc Devriese en André Maes

Onder de noemer van "Mensen & Dingen Geflitst" start in dit nummer een rubriekje dat op regelmatige basis foto's wil reproduceren en becommentariëren die te maken hebben met het dagelijkse leven in het verleden, van gewone mensen in hun bezigheden. Tenzij anders vermeld, zijn de foto's afkomstig uit de verzameling van het Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis Maurits Gysseling (DSMG), Begijnhof 46, Sint-Amandsberg.

André Maes

Samenvatting

In een kleine serie foto's stellen we - aangepast bij de inhoud van dit nummer - het paard als trekkraft in het daglicht. Trekpaarden, zowel de echte 'zware trekpaarden' als de lichtere rassen, waren destijds letterlijk de motor van zo goed als alle vervoer, van het zwaarste, zoals dat van boomstammen uit modderige wegkanten en verzopen bossen, tot het lichtste, zoals het karretje van de melkboer of zelfs van de kruidenier.

De zes foto's tonen drie verschillende types gespan. De mallejan met de boomstammen is door middel van 'zwingen' (zwinkeles, zwenkels: dwarshouten, hier op de grond liggend) en kettingen verbonden met de schoudergarelen van de dieren. Zo kan maximale trekkraft uitgeoefend worden. Dit is het zware getrek. In dit geval is het zelfs speciaal: het wordt halvelings gerold,

halvelings gesleept. Het standaard type van zwaar vervoer, duidelijk minder zwaar dan de mallejan, is te zien op een tweede foto: een twee-assige platte wagen geladen met kisten, getrokken door een tweespan met zwingen, maar via de zwenkbare voorwielen gestuurd door een disselboom.

Helemaal anders gaat het er aan toe bij de eenspannen. Om te beginnen de tweewielige lichte karretjes van de melkboer en de kruidenier. Het gewicht wordt gedeeltelijk ook door het paard gedragen via een inspan of lamoen bestaande uit twee houten 'tramen' of 'tremen'. De wagens van de petroleumboer en de bloemist, eveneens eenspannen, vertegenwoordigen een tussenvorm. Ze zijn twee-assig (vier wielen dus) en zijn verbonden met de paarden via een lamoen, zwenkbaar met de twee voorste wielen.

Tal van technische termen, min of meer variërend tussen de verschillende dialecten, duiden de diverse onderdelen van dergelijke gespannen aan. We besparen ze u. Voor de liefhebbers zijn er de dialectwoordenboeken en de gespecialiseerde literatuur. Prachtige collecties oude wagens en karren vindt je samen met de nodige uitleg in Essen (Kiekenhoeve) en Beernem (Provinciaal Domein Lippensgoed). Wist je overigens dat het woord tram afgeleid is van traam of treem, in de Engelse vorm treme?

De Mallejan

Afb.1: Mallejan getrokken door zes trekpaarden in twee driespannen met twee mannen. Op het bord de naam van de voerman: Bockstaele-Bekaert, het adres is onleesbaar. Een van de vrouwen houdt een grote boomzaag in de hand.

(Foto: Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis, Begijnhof Sint-Amansberg.)

Een mallejan is een éénassige kar om stamhout uit het kagebied te vervoeren. Het verhoogde asblok en de dissel vormen samen een hefboom waarmee de stam van de grond getild kan worden. Als de boom geveld is en de stam van zijn takken is ontdaan is hij gereed om het bos te verlaten. Met behulp van een mallejan en een trekpaard is dit een koud kunstje geworden. De mallejan wordt over de stam gereden tot op het midden. De dissel wordt opgetild zodat deze bijna rechtop komt te staan. De ketting wordt onder de stam doorgehaald en de uiteinden worden vastgehaakt aan de haken op de bovenzijde van het asblok. De haken liggen door de gekantelde positie dicht bij de stam. Als de ketting vast zit kan de houtvester de dissel weer naar beneden trekken. De hefboom die nu ontstaan is zorgt er voor dat de stam van de grond getild wordt. Als de plek van de ketting onder de stam goed is uitgekozen dan hangt de stam in balans en kan de kop worden vastgebonden aan de voorzijde van de dissel. Het trekpaard kan worden ingespannen en de stam verlaat het bos.

De twee-assige platte wagen

Afb.2: Typisch tweespan voor het gewone zwaar vervoer van kisten en balen: twee-assige platte wagen (baanwagen, camion) met wendbare voorwielen, zwingen en dissel tussen de paarden in. Hier met een lading palmzaad afkomstig uit de haven van Antwerpen klaar om binnen te rijden op het terrein van bloemist Auguste De Clercq in de Waterstraat in Sint-Amansberg (De Caluwé, R., Sint - Amansberg in oude prentkaarten, nr. 61).

Foto: Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis, Begijnhof Sint-Amansberg.

De wagen van de Melkboer

Afb.3: Melkboer André Vervaeet en zijn zuster Gusta met paard Bella op melkronde in de Gentse Tarbotstraat rond 1910.

Foto: Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis, Begijnhof Sint-Amandsberg.

Tot eind 19e eeuw werd de melk meestal door boeren zelf rondgebracht. Later trokken veel werkloze boerenzonen naar de stad en begonnen een winkel waar ze melk, boter, kaas en eieren verkochten. Soms hadden ze nog een paard en een koe in de tuin staan. Er was veel concurrentie. Vaak verschenen op één trap meerdere melkboeren met grote kannen losse melk en een mand met eieren en 'dubbel gestoomde' melk. Het was een zwaar bestaan, trap op/trap af, maar melkboeren hadden echte buurtzaken, veel meer dan bakkers en groenteboeren. Alles ging op de pof en de melkboer had een sociale functie. Vaak kon er ook 's avonds nog gewinkeld worden als onvoorzien de gasmunten op waren.

Rond de jaren dertig van de 20e eeuw raakten de melkboeren vast in de greep van de melkfabrieken. Dat begon al toen de melkrijders met hun auto's de band tussen boeren en melkboeren lossen maakten. De overheid legde veel regels op omdat de melk vaak ongezond was of met water verdund werd. Vooral in de oorlog werd veel geritseld. Rond de jaren '50 was de melk die melkboeren rondbrachten vaak nog niet gepasteuriseerd, zodat deze door de huisvrouw voor consumptie gekookt moest worden. Tot in de jaren zestig behielden nog veel melkboeren de bedrijfsvoering van voor de oorlog; zonder telefoon, snijmachine, kassa en dergelijke. Begin jaren 60 maakte de 'sanering' een einde aan het venten ver weg van huis. Voor veel melkboeren

was dit een aanleiding om te stoppen met hun bedrijf. Met de opkomst van de supermarkt in het laatste kwart van de 20e eeuw is het beroep melkboer praktisch uitgestorven.

De wagen van de Kruidenier

Afb.4: Kruidenier met paard en kar op ronde in de stad Gent.

Foto: Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis, Begijnhof Sint-Amandsberg, uit de omvangrijke nalatenschap van Huguette De Bleecker-Ingelaere (1941-2009).

De lichte kar lijkt op de 'sjees' gebruikt voor personenvervoer. Dat het hier wel degelijk om een venter of huis-aan-huis leverancier gaat, is te zien aan de schort of kiel van de man op de kar: als het ware het uniform, symbool van zijn beroepscategorie. In tegenstelling tot de melkboer en het melkboerinetje zit de ambulante kruidenier beschermt onder een huif. Deze was bij de sjees meestal neerplooibaar en opklapbaar op dezelfde manier als bij vooroorlogse personenauto's het geval was.

De petroleumkar

*Afb. 5: Nummer twee uit de zeer zeldzame vijfdelige postkaartenreeks
"Les artisans de la rue: Le marchand de pétrole".*

Postkaart: Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis, Begijnhof Sint-Amandsberg

De foto is genomen tussen 1908 en 1910 in Gent in de Filips van Marnixstraat voor het huis nummer 15. De initiatiefnemer was Louis Carbones die in dezelfde straat woonde op nummer 19. Het huis bestaat nog. De kleine nummers (van 1 t/m 17) zijn gesloopt en vervangen door een verzekeringscomplex met ingang langs de Kortrijksesteenweg. De petroleumkar is een twee-assige wagen getrokken door een eenspan met lamoen en zwing.

Petroleum of petrol is de "huishoudnaam" van de aardoliefractie gebruikt voor verlichting en verwarming. Voor de komst van de elektriciteitsleidingen en het aardgas werd er in menig huishouden gebruik gemaakt van een petroleumstel om de maaltijd op te koken. Petrol was te koop bij de drogist of bij de petroleumman of olieboer, een kleine zelfstandige die ook met een kar langs de deuren ging. Hij vulde de voorraadvaten en deed kleinere hoeveelheden in petroleumkannen. Let op de bel om de huisvrouwen te verwittigen van de komst van de petrolman. De koetsiersplaats is redelijk comfortabel (overdekt!).

De Bloemist

80

Afb.6: Paardenspannen – en één der eerste vrachtwagens – staan klaar om naar het Land van Waasstation te vertrekken, waar de palmen en laurieren op de trein werden gezet.

Foto: Familiearchief Waelbroeck-Hartmann. Repro: Louis Gevaert.

In 1897 vestigde Johannes Hartmann, telg uit een Deense componistenfamilie, zich in Sint-Amandsberg aan het Prins Albertplein (nu het Henri Van Cleemputteplein). Hij startte er een bloemistenbedrijf dat in enkele decennia uitgroeide tot de grootste bloemisterij uit de regio. Gedurende de expeditie maanden vertrokken er tot 80 wagens, wat een gemiddelde betekende van een paar wagens per dag. De voornaamste uitvoerplanten waren de azalea, de araucaria, hortensia, palm, laurier en begonia. Het bedrijf leverde o.a. palmbomen, laurieren, azalea's, araucaria's en hortensia's aan de sjah van Perzië, aan de oom van Koning Faroek van Egypte en aan de koningshuizen van Roemenië en Bulgarije. Hartmann exporteerde naar de Verenigde Staten, Canada, Argentinië, Tunesië, Engeland, Denemarken. Kortom de hele wereld was klant bij Hartmann in Sint-Amandsberg.

Met dank aan Paul Desmet